

2. *Blejec, M. 1976: Statistične metode za ekonomiste. Ljubljana.*

Avtor mora napisati tudi slovenski in angleški sinopsis, ki naj bosta po vsebini in dolžini podobna uvodu.

Zgradba prispevka je shematično torej taka:

- naslov (velike tiskane črke),
- ime in priimek avtorja (male tiskane črke),
- uvod ali takoimenovani "flash" (male črke), ki je tiskan z močnejšimi črkami,
- glavno besedilo (male črke) z morebitnimi podnaslovi (velike črke), slikami in preglednicami,
- seznam literature,
- slovenski sinopsis,
- angleški sinopsis.

Za naslednje tri rubrike naj bodo prispevki izraženi kratki in jedrnat.

Zadnja rubrika je namenjena Zvezi geografskih društev Slovenije in vsem posameznim društvom, ki imajo s tem možnost predstaviti svoje delovanje (predavanja, ekskurzije, ostalo delovanje) najširšemu krogu geografov. Vse vabimo, da čimbolj izkoristijo dano možnost.

Če se nam bodo oglašali bralci s svojimi pismi, ki bodo sprožila pomembna vprašanja o naši reviji ali

geografiji, bomo uvedli tudi rubriko Pisma bralcev.

Geografski obzornik prispevke za prvih pet rubrik honorira. Honorar je 1500 din za avtorsko polo (30 000 znakov) ali 90 din za tipkano stran (1800 znakov) ali 160 din za tiskano stran (3200 znakov). Avtorji, ki bodo svoje prispevke oddali v računalniškem zapisu na disketi in natisnjeno na tiskalniku z uporabo širokega razmaka, bodo prejeli 10 % višje honorarje. Vsi navedeni dinarski zneski veljajo ob razmerju 1 DEM = 7 DIN.

Geografski obzornik objavlja reklame. Vsak, ki bo priskrbel reklamo, bo prejel 20 % od cene reklame.

Prispevke oddajate ali pošiljate upravniku Geografskega obzornika na Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, Novi trg 5, Ljubljana. Prispevke lahko dostavljate tudi drugim članom uredniškega odbora, vendar vsaj teden dni pred zgoraj navedenim rokom, da bo upravnik še pravočasno dobil tudi te prispevke.

Upamo, da se bodo vsi avtorji držali teh navodil in tako uredniškemu odboru, ki mu priprava revije vzame precej prostega časa, čim bolj olajšali in predvsem skrajšali delo in s tem omogočili redno in pravočasno izhajanje revije.

UDK 914.971.15

UDK 914.971.15

KOSOVO

Mirko Pak

Burna dogajanja na Kosovu v zadnjih letih so vzpodbudila tudi geografe k večjemu zanimanju za geografsko in na to neposredno vezano sorodno problematiko o tej jugoslovanski pokrajini. Med drugim je bilo Kosovo tudi predmet vsebine na Ilešičevih dnevih leta 1989, vendar to gradivo žal ni bilo objavljeno. Septembra 1989 je bil na Kosovu tudi kongres jugoslovanskih geografov in z zanimanjem pričakujemo zbornik referatov s tega sicer nekoliko slabše zasedenega, zato pa nič manj zanimivega in predvsem burnega srečanja jugoslovanskih geografov.

Zato ni nenavadno, da smo se v seminarju iz Regionalne geografije Jugoslavije v IV. letniku lotili priprave vsaj skromnega regionalnogeografskega prikaza Kosova. Ob skromni in predvsem že večinoma rahlo zastareli literaturi se nismo mogli posluževati vedno pogosteje le v albanskem jeziku objav-

ljenih geografskih del. Sila skopi so tudi novejši podatki, direktno pa praktično ni bilo mogoče dobiti novejših informacij.

Objavljeno delo je le bolj ali manj kompleksna sinteza obsežnejših in kartografsko kar bogato prikazanih programskih sklopov. V ospredje stopa

problematika, ki je danes v središču širšega zanimanja in tisto, za katero je bilo na voljo več relevantnih informacij. Glede na skopo odmerjen prostor in na raven prikaza nismo bili v stanju predstaviti podrobnejšo regionalno analizo tako zanimivega, heterogenega in razvojno ekstremnega območja kot je Kosovo. Naslonili smo se lahko v glavnem le na teritorialne enote občine, ki so se medtem že tudi nekoliko spremenile.

Celotno delo študentov dveh letnikov geografije, ki so navedeni na naslednji strani, sta vodili as. Maja Umek in mlada raziskovalka Andreja Slavec, za objavo je gradivo izbral, uredil in tekst deloma tudi napisal podpisani vodja seminarja iz Regionalne geografije Jugoslavije, karte pa je po predlogi izrisal Ciril Vojvoda.

Kosovo, ki zavzema jugozahodni del SR Srbije, meri 10.887 km² in obsega 4,2 % površine Jugoslavije in 12,3 % SR Srbije. Leta 1981 je imelo 1.584.440 ali 7,1 % prebivalcev Jugoslavije in 17,0 % prebivalstva SR Srbije, s 145,5 preb. pa je bilo tudi daleč najgosteje poseljeno v Jugoslaviji. Ob dejstvu, da Kosovo ustvarja le 2,2 % družbenega proizvoda Jugoslavije (1988), se ob perečem ekonomskem stanju postavlja v ospredje njegova kompleksna družbeno-ekonomska prostorska problematika. Vsaj del tega naj bi v obliki problemsko usmerjenega regionalnogeografskega prikaza predstavil ta prispevek. Skopi statistični podatki in predvsem pomanjkanje najnovejše tovrstne literature, ter na drugi strani močno omejen prostor, so narekovali stopnjo poglobljenosti obravnave.

Zbiranje gradiva, njegovo analizo, delne sinteze in osnovne kartografske prikaze so opravili pod strokovnim vodstvom prof. dr. Mirka Paka in as. Maje Umek naslednji slušatelj IV. letnika geografije na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani v zimskem semestru študijskega leta 1988/89: Burnik Ana, Gnezda Maja, Holc Melita, Jurič Igor, Lenič Jože, Likar Jure, Ostanek Polona, Pobegajlo Fedja, Resnik Tatjana, Sovinc Klara, Šebenik Igor, Šimec Roman, Tomažič Mojca, Kač Liljana, Kaplja Vanda, Peperko Dunja, Podboršek Mateja, Šifrar Ana.

Gradivo so dopolnili in poglobili pod strokovnim vodstvom prof. Mirka Paka, as. Maje Umek in mlade raziskovalke Andreje Slavec naslednji slušatelj IV. letnika v zimskem semestru študijskega leta

1989/90: Kosi Miha, Petrevčič Matej, Fajs Ivan, Šmit Darinka, Gartner Nadja, Boštela Mojca, Lipovšek Nataša, Drnovšek Stanka, Felicijan Zdenka, Brečko Valentina, Pavšek Miha, Jukič Rada, Blažević Metka, Vrščaj Marjeta, Štefanič Nataša, Plut Pavla, Rakovič Boris, Gulič Liba, Zupan Slavka, Hribovšek Jana, Benčič Tanja, Demšar Polona, Tul Doris, Požek Karmen, Drozg Tomaž, Potočnik Vekoslav, Hajdinjak Boris, Toth Kornelija, Turk Irena.

Geografsko gledano ima Kosovo ugoden prometni položaj, ki se je valoriziral že v preteklosti v času karavanskih poti, kot prehodno območje iz velikih bolj razvitih makroregionalnih enot na jugu in jugovzhodu proti severu in severozahodu. Tudi moderne poti so to regijo zlasti z železnico in cesto vključile v takoimenovano Ibarsko magistralo ter v najnovešem razdobju, ko je bil preko Rožaja in proti jugu skozi Kočansko sotesko in proti Skopju speljan celinski krak ali nadaljevanje Jadranske magistrale. Tod poteka tudi daleč največ prometa med pokrajino in drugimi območji Jugoslavije. Ostale prometne povezave močno zaostajajo: preko prelaza Čakor (1849 m) proti zahodu, preko Malega Kosova in prelaza Merdare (645 m) proti Nišu, proti Leskovcu, ob Binački Moravi proti jugovzhodu ter domala neprometen prehod ob Belem Drimu v Albanijo.

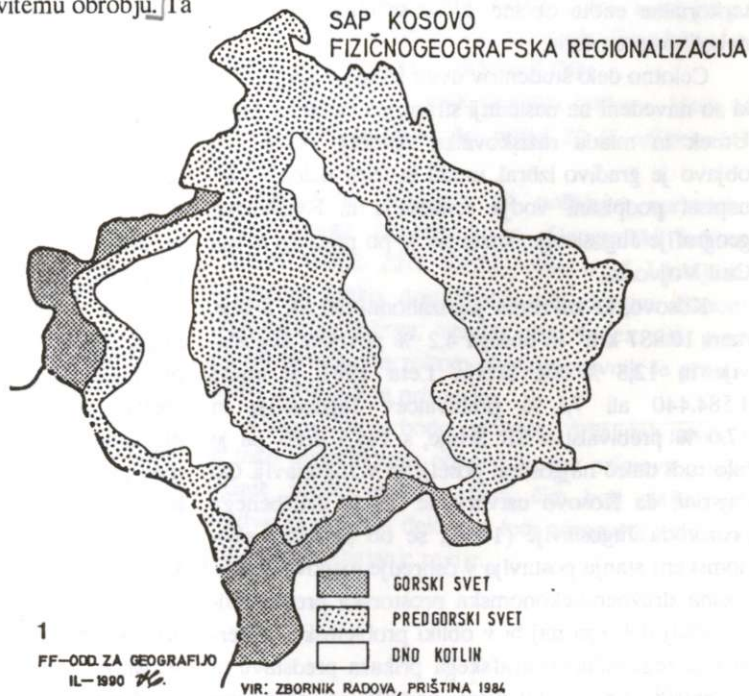
Gospodarska zaostalost pokrajine in še posebej njenih obrobni območij ter s tem povezane neustrezne prometnice in prometne zveze so med osnovnimi razlogi njene dokajšnje prometne obrobnosti in nerazvitosti. Ker so tudi sosednja obmejna območja Kosova gospodarsko slabo razvita, je ta prometna izoliranost toliko večja.

Kosovo je največja tektonska depresija južnega dela Jugoslavije, ki je dobro reliefno ločena od širšega sosednjega gorskega območja. Visoko severozahodno obrobje tvorijo Prokletije, Žljeb in Mokra gora, na jugovzhodu in jugu Šar-planina in Skopska Črna gora, na vzhodu pa nižje sredogorje, ki z izjemo Binačke Morave predstavlja tudi razvodje med Južno Moravo in Ibrom. Leži na meji treh geološko-tektonskih enot: dinarske, helenske in rodopske. Obrobna hribovja so zato geološko pestra; obrobje Metohije je pretežno iz apnenca z manjšimi predeli iz paleozojskih škrljavcev in serpentina. Obrobje Kosovske kotline je iz apnencev, kristalastih škri-

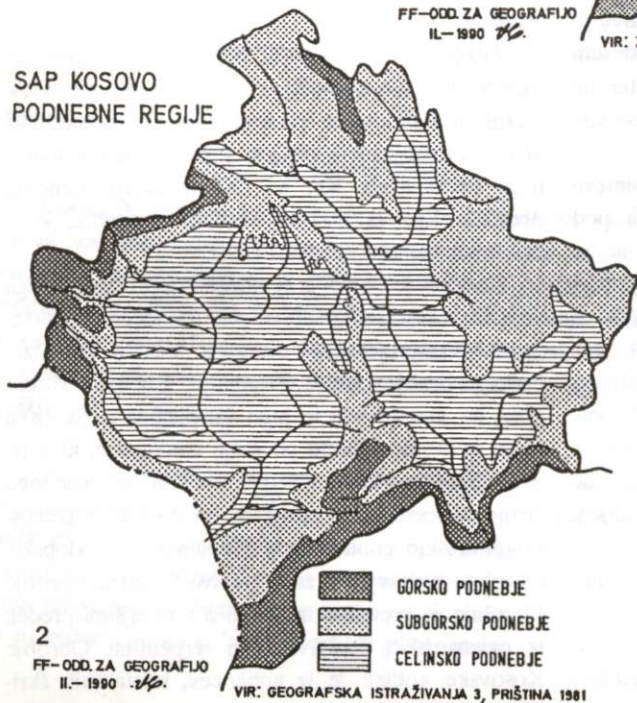
ljavcev in eruptivov.]

[Obe kotlini sta bili zapolnjeni s terciarnimi jezerskimi usedlinami, ki so jih reke močno razrezale. Široke aluvialne ravnine ob Belem Drimu, Sitnici, Binački Moravi in ob njihovih pritokih ter nizke terase v jezerskih usedlinah, deloma prekrite s prodnimi in peščenimi kvartarnimi rečnimi nanosi, predstavljajo precejšen kontrast hribovitemu obrobju.] Ta

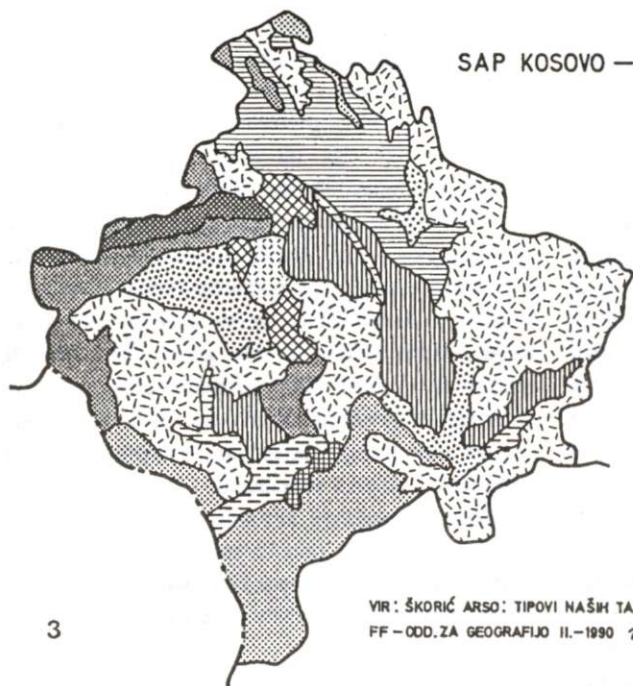
razlika je še poglobljena pri vegetaciji. Obrobje obeh kotlin pokrivajo hrastove šikare, deloma slabi gozdovi. Poleg hrasta najdemo ponekod kostanj. Obrečne ravnine in terase pa so prekrite s travo ali pa so obdelane. V dnu kotlin najdemo stepsko vegetacijo, botanično redkost pa predstavlja rezervat "božura" na Magnezit polju. (Karta 1,2,3).

SAP KOSOVO
PODNEBNE REGIJE

SAP KOSOVO — PEDOLOŠKA KARTA

- ČRNICE IN LITOSOLI NA APNENCU IN DOLOMITU
- RJAVA TLA NA APNENCU
- RANKERJI IN KISLA RJAVA TLA
- SMOLNICE
- EVTRIČNO RJAVA TLA
- KISLA RJAVA, LESIVIRANA IN RJAVA TLA NA APNENCU IN DOLOMITU
- EVTRIČNO RJAVA IN LESIVIRANA TLA
- LESIVIRANA TLA
- EVGLEJENA IN FLUVIALNA TLA
- PSEVDOGLEJI
- PSEVDOGLEJ IN LESIVIRANA PSEVDOGLEJNA TLA

VIR: ŠKORIĆ ARSO: TIPOVI NAŠIH TALA, ZAGREB 1977
FF — ODD. ZA GEOGRAFIJO II. — 1990

3

Naravni dejavniki regionalnega razvoja

KOSOVO - KOSOVES

Kotlinsko podolje v dinarski smeri sestavljajo manjše pokrajinske ali mikroregionalne enote: Velikokosovska kotlina, gorsko-predgorski območji kopaoniško-ibarsko in siriniško-šarsko, Malokosovska kotlina in Drenica (Dreniška planota).

Velikokosovska kotlina je 84 km dolga in 7-15 km široka ter 500-580 m visoka kotlina, ki je nagnjena od juga proti severu. Najširši del med Golešom in Janjevim (19 km) se imenuje "Široko polje". Velikokosovska kotlina spada med naše najbolj prostrane (dno 950 km²) in najvišje kotline. Nastala je v oligomiocenu z ugrezanjem dna in dviganjem obrobja, pri čemer je za najmlajše premikanje vezana paleovulkanska aktivnost z erupcijami andezita in dacita. V neogenu je bila kotlina zalita z jezerom, ki se je dolgo obdržalo, o čemer pričajo debeli sloji jezerskih sedimentov ter lignita. Pliocenski jezerski sedimenti so debelejši od 200 m, najdemo jih tudi do 700 m visoko, debelina premogovnega sloja pa sega čez 100 m. Jezerska faza je trajala do srednjega kvartarja, ko se je na kotlinskem dnu oblikovalo rečno omrežje. Sladkovodni pliocenski jezerski

sedimenti, pesek, grušč in glina, so značilni za ves ravninski del Kosova. Še mlajše je površje rečnih dolin, ki je vezano na najnižji del jezerske ravnine, na osredje vzdolž glavne osi Kosova. To so najmlajši diluvialno-aluvialni nanosi Sitnice, Nerodimke in njenih pritokov. Starejšega porekla je obrobje kotline. Prevladujejo skrilavci, fliš, apnenec in serpentinit, pa tudi eruptivne in paleovulkanske kamnine. Zato je Kosovo bogato z rudami, zlasti njeno obrobje. Kotlinsko dno je bogato z lignitom, medtem ko so na obrobju nekovinski in kovinski minerali: magnetit, nikelj, cink, v manjših količinah pa še: železova ruda, mangan in pirit. Zlasti masiv Goleša skriva v sebi velike količine niklja in magnezita. Slednjega je največ v bližini vasi Magure, spremljajo pa ga opal, kalcedon in limonit.

Kopaoniško-ibarska mikroregija obsega pretežno srednji del porečja Ibra z južnimi deli Kopaonika. Vzhodno od Ibra se širi Kopaonik in na zahodu Suva planina ter Rogozna, na jugu pa predel ibarskega Kolašina. V celotnem območju je le ponekod ob Ibru nekoliko širša dolina z aluvialno ravnico in z ostanki mehkejših neogenih jezerskih usedlin, ki so osnova poselitvi in kmetijstvu. Eno najbolj rudonosnih območij v Evropi premore zlasti rude cinka, srebra, zlata, pirit, antimona, mineralnega azbesta,

kvarca in kaolina.

Siriniško-kočanska mikroregija pod Šar-planino je sestavljena iz Siriniške kotline in Kočanskega predgorja Šare. Pobočja so zgrajena iz kristalastih škriljavcev, ki so v višjih predelih prekriti z apnenecem in eruptivnimi kamninami. Samo dno Siriniške kotline in doline Lepenca je pokrito z diluvialnimi prodi in finejšimi aluvialnimi nanosi. Rudno bogastvo je posledica geološke zgradbe. Kamine so večinoma iz srpentinita. Izkorišča se tudi lapor. **Malokosovska kotlina** je prav tako tektonska udorina, dolga 13 km, široka 12 km, v višini 640 m. Dno je na debelo zapolnjeno s prodom in finejšimi rečnimi nanosi, kar skupaj z višino in zaprtostjo onemogoča intenzivno kmetijstvo. **Drenica** med Velikokosovsko kotlino in Metohijo obsega razgibano, do 1000 m visoko planoto, ki jo je razrezala reka Drenica. Zgrajena je iz škrilavcev in serpentinov, apnenca in terciarnih nanosov.

V reliefu Kosova izstopajo še: Kačaniška soteska na jugu med Šaro in Skopsko Črno goro ter prelazi Prevalac med Siriniško in Prizrensko kotlino, Dulje in Goleš na vzhodu, Prepolac, Merdare, Biba in Labljane.

Glavna reka Kosova je **Sitnica**, ki je dolga 94 km. V ravninskem delu je njen padec le okrog 53 m, zato močno meandriira. Nekoliko severno od Titove Mitrovice se izliva v Ibar, ki vstopa v kotlino v naj-severnejšem delu Velikega Kosova. Koleno Ibra se razlaga s piraterijo, ko je spodnji Ibar prebil razvodje pri Drenu in ujel tako srednji tok nekdanjega pritoka kosovskega jezera. V dolini srednjega Ibra so višje terase nagnjene proti Kosovu, inverzno napram današnjemu odtekanju Ibra in njegovim terasam, nastalim po kaptaciji spodnjega Ibra.

Kosovo trpi v poletju pomanjkanje vode za naselja, industrijo in gospodinjstva. Zato je bilo veliko sredstev vloženi v izgradnjo hidro-melioracijskega sistema Ibar-Lepenac, ki se gradi od leta 1973. Sistem Ibar, ki naj bi napajal 30.000 ha zemlje v severnem delu Kosovske ravnine, Dreniški kotlini in Ibarski dolini in sistem Lepenac, ki naj bi namakal 43.200 ha na južnem delu Kosovske kotline, v nerodimskem in v Vitinskem polju, še nista gotova.

Na Kosovu izstopajo tri hidrološke zanimivosti:

- 1) bifurkacija (razcepitev) reke Nerodimke in s tem v zvezi
- 2) izjemen pojav prehajanja morskega razvodja

preko kotlinskega dna. V območju morskega razvodja je kotlinsko dno - vlažno in močvirno;

- 3) tretjo zanimivost predstavlja "Hidrografski vozeli" Jugoslavije, ki ga predstavlja Drmanska glava na Crnotjevi planini, od koder vode odteka v Črno, Jadransko in Egejsko morje.

Kosovo ima zmerno celinsko podnebje s padavinami preko vsega leta. Gorski obod Šare in Koponika ima subalpsko podnebje, medtem ko so v Velikem Kosovu izražena svojstva stepsko-celinskega podnebja. Obod kotline je nekoliko vlažnejši, vendar pa v višjih legah relativno suh (okrog 750 mm padavin). Priština ima 576 mm padavin. Pogoste poletne suše kažejo na semiaridnost podnebja, kar potrjuje tudi stepska vegetacija.

Pedološka sestava Kosova je raznovrstna - po obrobju kotline so razvite smonice, okoli Prištine najdemo parapodzolne gajnjače, okoli rek aluvialna, livadna in močvirna tla. Prav tako so zastopani ranerji in rendzine.

METOHIIJA - DUKAGJIN

Metohija je največja kotlina v Jugoslaviji v višini 350-450 m in je torej nižja od Kosova, vendar bolj prostrana. Meri 4.684 km² in je širša od Kosovske.

V prostrani Metohijski kotlini izstopajo sekundarne kotline: Pečkodjakoviška, Prizrenska in Miruška kotlina, na jugu Opoljsko polje ter nekatere manjše in manj izrazite enote. Osnovne značilnosti reliefa so prelomi na obrobju, vzdolž katerih se je kotlina pogrezala že v času savske faze alpske orogeneze in kasneje zapolnila z vodo. Od tod debeli nanosi jezerskih usedlin, ki so jih kasneje razrezale številne reke in ustvarile valovito površje z obsežnimi aluvialnimi, deloma dokaj vlažnimi s travo poraslimi ravninami. Južno in še posebej vzhodno obrobje je zapolnjeno s prodnimi vršaji z visokega in strmega obrobja. Z dna kotline se vzdiguje tudi nekaj višjih vzpetin: Grmljanska čuka, Radonjiča glavica, Balaboč.

Ob umiku jezera je vzdolž prelomov in najnižjega dela dna kotline pritekla Beli Drim, ki odvaja vse vode v kotlini. V Grmljanski čuki se kaže višina nekdanjega kotlinskega dna in tok reke v višini 700 m. Evolucija Belega Drima je zanimiva zaradi dvojnega "nenormalnega" vsekavanja, kar kažejo izviri na manjši nadmorski višini (580 m) od najvišjega dela njene nizvodne epigenetske soteske v Grmljanski

čuki (701 m). Izvir Belega Drima je v bistvu površinsko nadaljevanje podzemnega toka, ki se začne 10 km nad izvirom v višini okrog 2000 m. Večji pritoki reke so: Pečka Bistrica, Dečanska Bistrica, Erenik, Klina, Istoška reka, Miruša in Prizrenska Bistrica. Jezera so na Prokletijah in Mokri Planini, v kraju Opolje pa je kraško Opoljsko jezero. Zaradi vodnatosti in velikega strmca so reke primerne za energetsko izrabo. S hidromelioracijskimi posegi so precejšnje površine uredili za intenzivno kmetijstvo. Zaradi nižje nadmorske višine in močnih vetrov, mediteranskih vplivov ob Drimu z zahoda in zaprtosti proti severozahodu, je podnebje blažje. Močnejše kot v Kosovski kotlini se čutijo tri vrste lokalnih vetrov: "mečava" - tip burje v Podgoru, "nočnik", ki je izrazito močan na izstopu iz Rugovske soteske in vzhodni veter "kosovac".

Zaradi visokega gorskega oboda kotline pade relativno malo padavin, 500-800 mm letno. Za gojenje nekaterih kultur to ne zadošča, vendar to nadoknadijo z vodo iz Drima, Istoka, Pečke, Dečanske in Prizrenske Bistrice. Njim je treba dodati še Žrenik in manjše tokove, ki so prav tako pomembni za namakanje, brez katerega si ne moremo zamišljati plodnosti Metohije. Srednja letna temperatura je 12°C, srednja januarska pod 0°C in srednja julijska 22,5°C. Poletje je dolgo in toplo, maksimalna temperatura je 40°C. Jeseni so toplejše od pomladi, zime so blage. Gorski obok je vlažnejši in hladnejši.

Pedološki substrat Metohije je raznovrsten. V vzhodnem delu prevladujejo smonice, podzoli in aluvialna tla. Največji kompleksi gajnjač se nahajajo v Prizrenskem polju. Na apnencu so se razvile rendzine. Plodni so tudi aluvialni rečni nanosi. Podzoli jezerskih sedimentov ter podzoli gajnjače in crvenic so malo plodni (premalo humusa, fosforja in azota). Na metohijskih Prokletijah in na Šari so rendzine in ranker.

Osnovni elementi zgodovinskega razvoja

Albanci so se kot ljudstvo začeli formirati v zgodnjem srednjem veku. Medtem ko so se Iliri na severu Ilirika po večstoletnem procesu zliili s Slovani, je del Ilirov južnega Ilirika našel zatočišče v varnejših krajih na jugu Balkana in odtod izhajajo Albanci. Ilirski izvor Albancev ne zanika navzočnosti grškega, slovanskega, vlaškega, pozneje turškega in še drugih

etničnih elementov ter njihovega vpliva na formiranje albanskega ljudstva v srednjem veku.

Od 12. stol. pa do padca pod turško oblast je bilo Kosovo pomembno območje srednjeveške srbske države. V sporu Srbije s Turčijo je bila najpomembnejša bitka na Gazimestanu 1389 (Kosovska bitka), po kateri se je Turkom odprla pot za vdor proti severu, jugu in zahodu Balkanskega polotoka. Kosovo je ostalo v sestavi Srbske despotovine do 1459. leta, ko je prišlo pod turško oblast. Prodor Turkov v zadnjih letih 14. st. v ravninska območja, je pripeljal do selitve dela srbskega in albanskega prebivalstva na zahod in sever Balkanskega polotoka. Islamizacija je zajela vse prebivalstvo Kosova. Albanci so prehajali masovno, Srbi le delno. Mnoge srbske družine so se selile na sever.

Težke družbene, ekonomske in politične razmere pod turško upravo, kot tudi splošno stanje raje je pripeljalo do nemirov in vstaj. Skozi 16., 17. in 18. st. je prišlo do mnogih vstaj, še posebno v času, ko so se zahodne krščanske države bojevale proti turškemu cesarstvu. Med leti 1905 in 1912 je prišlo pri Albancih do vrste vstaj, vendar niso dosegli zastavljenega cilja.

V I. balkanski vojni so deli srbske in črnogorske vojske prodrli na Kosovo in v Metohijo, ter ju zasedli. Po porazu srbske vojske je avstrijska vojska okupirala severni in Bolgarija južni del Kosova.

V I. svetovni vojni je Avstro-ogrška po porazu srbske vojske zavzela velik del Kosova. Po preboju Solunske fronte oktobra 1918. leta sta Kosovo in Metohija znova pripadla Kraljevini Srbiji.

V novi jugoslovanski državi, z izpostavljenim centralizmom in nacionalno neenakopravnostjo, je vladajoča srbska buržoazija gledala na albansko narodnost kot na element državne dekonsolidacije. Takrat je bila KPJ edina organizirana politična sila, ki je nastopila proti ekonomskemu in nacionalnemu zatiranju Albancev v Jugoslaviji.

Po kapitulaciji Kraljevine Jugoslavije aprila 1941. leta so Kosovo zasedli nemški, italijanski in bolgarski okupatorji. Albanci so zlom kraljevine sprejeli kot olajšanje svojega položaja, zato so bili vloženi veliki napor, da bi jih pridobili za NOB. Proti koncu 1941. leta so bili organizirani prvi partizanski odredi. Po kapitulaciji Italije 9.9.1943 so Nemci okupirali Albanijo, Kosovo in Metohijo. V oktobru 1944 se je začelo umikanje nemške armad-

ne skupine E iz Grčije. Na Kosovu se je začela kosovska operacija in z njo zaključni boji za osvoboditev Kosova in Metohije. V decembru 1944 so reakcionarne albanske moči uspeli zavesti albanske mase in jih povesti v boj proti NOV Jugoslavije. Za Kosovo in Metohijo je bila ustanovljena vojna uprava in formirana komanda vojaške oblasti, kar je trajalo do marca 1945, ko je bil uničen odpor balističnih in ostalih reakcionarnih sil.

Ustavno-pravni položaj. Kosovo in Metohija je avtonomna pokrajina v sestavi SR Srbije. Že v času začasne ustavne ureditve nove Jugoslavije se je skupščina narodnih predstavnikov Kosova in Metohije odločila, da se ta oblast priključi NR Srbiji. Predsedstvo narodne skupščine Srbije je 3. 9.1945 sprejelo Zakon o avtonomni Kosovsko-Metohijski oblasti, po katerem sta Kosovo in Metohija dobili pravni položaj avtonomne oblasti v sestavi NR Srbije. Tak položaj Kosova in Metohije je bil potrjen in nadalje razčlenjen s predpisi ustavnega zakona iz 1953. leta. Po zvezni ustavi leta 1963 dobita Kosovo in Metohija status avtonomne pokrajine v sestavi SR Srbije. Z novo ustavo SFRJ 1974 pa sta dobili AP tudi svoj statut.

Povojno obdobje na Kosovu ima to posebnost, da je bila po letu 1948 UDB-a tukaj močnejša kot drugod. Enačiti to obdobje samo z osebnostjo Aleksandra Rankovića je verjetno zgrešeno. Vendar se težko najdejo opravičila za takšne ekscese, kot je bila akacija zbiranja orožja leta 1956. Problem je seveda v tem, če poenostavimo, da so žrtve bile večinoma Albanci, druga stran pa večinoma Srbi in Črnogorci. Po vojni se je tudi nadaljevalo izseljevanje v Turčijo. Leto 1966 zato pomeni pomembno spremembo ne samo za Jugoslavijo, temveč še posebej za Kosovo, ne samo za Albance, temveč tudi za Srbe in Črnogorce.

PREBIVALSTVO

① **Gibanje števila prebivalstva.** Prebivalstvo Kosova je po vojni pa tudi že prej naraščalo hitreje kot drugod v Jugoslaviji in je doseglo leta 1981 1,584 milj. in 1988. leta 1,893 milj. prebivalcev. Letna rast v obdobju 1880-1921 je bila v Jugoslaviji 0,84 %, na Kosovu 1,48 % in v BiH, ki je bila na drugem mestu 1,20 %; v obdobju 1921-48 v Jugoslaviji 0,87 %, na Kosovu 1,92 % in v Makedoniji, ki je

bila na drugem mestu 1,32 %; v obdobju 1948-81 se je preb. Jugoslavije povečalo za 41,6 %, v razvitejših republikah za 20-30 %, v manj razvitih za okrog 65 % in na Kosovu kar za 116 %. Posledica tega je tudi hitro večanje deleža Kosova v prebivalstvu Jugoslavije od 4,6 % leta 1948 na 4,8 % leta 1961, na 5,2 % leta 1971 in na 7,1 % leta 1981. Takšno gibanje števila kosovskega prebivalstva ob negativnem relativnem selitvenem saldu, kaže na izredno visok prirodni prirastek.

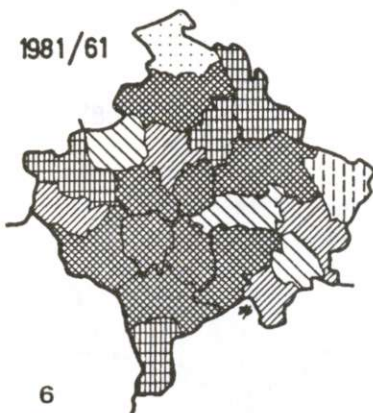
Regionalna struktura gibanja prebivalstva kaže na vlogo nacionalne sestave, ki je vseskozi prisotna in v novejšem času vpliva na depopulacijo in urbanizacijo. Vse tri karte indeksa gibanja prebivalstva kažejo na poglobljanje regionalnih razlik na osnovi nacionalnosti in ekonomske razvitosti, z ekstremnim povečanjem 1981/61 z indeksom nad 170 v občinah Priština, Prizren, Djakovica, Glogovac, Orahovica, Uroševac, Suva reka in Klina. (Karta 4,5,6).

Naravni prirastek

	Rodnost na 1000 preb.	Smrtnost (v ‰)	Prir.pr.
1950	46,1	17,0	29,1
1960	44,1	14,2	29,9
1970	36,5	8,9	27,6
1980	34,2	5,7	28,5
1988	29,1	5,1	24,0

V naravnem prirastku se kaže vseskozi nizka stopnja gospodarske in družbene razvitosti Kosova.

V naravnem prirastku se kaže vseskozi nizka stopnja gospodarske in družbene razvitosti Kosova. Na vasi, kjer živi danes 67 % celotnega prebivalstva Kosova, se kažejo zaostreni problemi agrarne prenaseljenosti, nezaposlenosti, manjkajo osnovne družbene, kulturne in znanstvene institucije, infrastrukturni sistemi itd. Položaj ženske, posebej položaj kmečkih žensk in Albank je izredno slab. V biološki reprodukciji je družina osnovna celica, ki pa ima še danes močne značilnosti tradicionalnega tipa družinskega življenja. Kosovska ženska, zlasti pa kmečka ženska je v glavnem vezana na življenje v hiši, je gospodinja, le v manjši meri pa je vpeta v ekonomsko, družbeno, kulturno in javno življenje. Zato se tudi ni mogla bistveno spremeniti njena vloga v reprodukciji, kot se je to dogajalo v razvitih delih Jugoslavije. Zelo nizka stopnja zaposlenosti, zlasti Albank, velja predvsem za mestno prebivalstvo, medtem ko je večji del žensk v ruralnem okolju nezaposlen. Ta pokrajina je najkasneje stopila na pot industrializacije in urbanizacije, ki sta glavna vzpod-

bujevalca družbenoekonomske preobrazbe ter sprememb v dinamiki in strukturi prebivalstva, torej tudi njegovi reprodukciji. Zaostali gospodarski razvoj Kosova seveda ni mogel spodbuditi pomembnejše spremembe v demografskih gibanjih. Spremembe niso zajele podeželja in ženske populacije na vasi, v dobršnem delu pa tudi mesta ne. Kosovo je stopilo v obdobje socialističnega razvoja (v 60. letih) s prek 80 % vaškega prebivalstva, ki je delalo znotraj avtarkičnega in naturalno-kmetijskega gospodarstva, s prek 60 % nepismenega prebivalstva (pri ženskem delu populacije je ta stopnja okoli 80 %), z 20 ‰ splošno stopnjo smrtnosti ter z 160 ‰ stopnjo smrtnosti dojenčkov. Prebivalstvo je bilo v družbenem in prostorskem pogledu neznatno mobilno, pretežno privrženo družini, pripeto na svojo zemljo in vključeno v lokalno kmečko skupnost. Večina prebivalstva ni imela oskrbe z električno energijo. Po l. 1960, posebno pa v 70. letih je prišlo do velikih sprememb v omenjenih področjih družbenega razvoja, na drugi strani pa je jasno vidna prisotnost mnogih elementov nerazvitosti prav pri tistih družbenih skupinah, ki so glavni nosilci visoke natalitete. Vas in manjša naselja so še vedno prevladujoče oblike naseljenosti. Slaba prometna povezava še podaljšuje geografsko in socialno izolacijo prebivalstva.

V regionalnem pogledu kažejo karte velike spremembe po občinah, odvisno od širokega kompleksa dejavnikov. (Karta 7,8, 9).

② **Rodnost.** Nataliteta na Kosovu je najvišja v Jugoslaviji. Leta 1961 je bila najvišja v občini Dragaš, na skrajnem jugu pokrajine (52,6 ‰), najnižja pa v občini Leposavič (26,0 ‰). V naslednjem desetletnem obdobju je nataliteta padla za 4,2 %

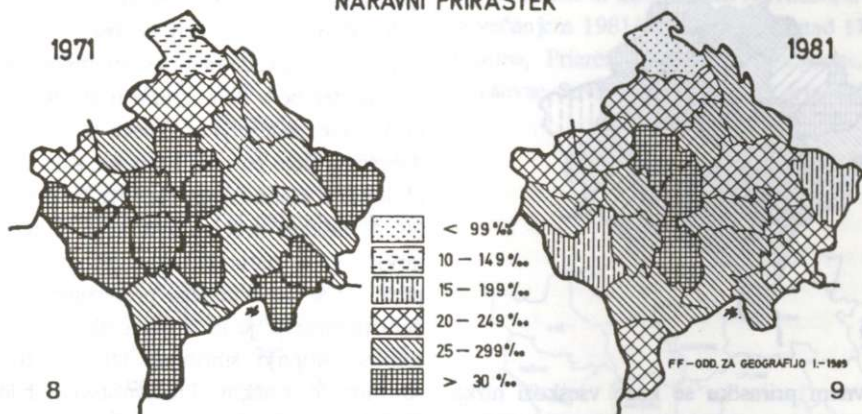
(37,1 ‰). Upadanje natalitete se občutno pospešuje šele v 70-ih letih. V obdobju 1971-81 je padla še za 7 ‰.

Upadanje natalitete je povezano s spremembami v strukturi prebivalstva, v njihovi socialni, prostorski in profesionalni mobilnosti. Te spremembe je povzročil postopen proces industrializacije, urbanizacije in dvig izobrazbenega ter kulturnega nivoja. Predvsem razvoj predelovalne industrije je prinesel večje akumulacijske možnosti, višjo stopnjo izobrazbe, vključevanje ženske delovne sile, večji dohodek ter večjo splošno mobilnost prebivalstva. V tradicionalnem agrarnem okolju je nataliteta izjemno visoka. Leta 1981 je bila v občini Glogovac 42,0 ‰

NARAVNI PRIRASTEK

NARAVNI PRIRASTEK

in se je od leta 1961 zmanjšala le za 2,5 ‰! Visoka je fertilitet žensk.

Rezultati ankete iz l. 1970 o fertiliteti poročenih žensk so naslednji: aktivna ženska: 2,06 otrok (npr. v Vojvodini 1,71), od tega so imele kmetice 3,14 (Vojvodina 1,71), delavke 2,31 (Vojvodina 1,77), uslužbenke 1,09 (v Vojvodini 1,27) otrok.

Vzdrževane ženske so imele na splošno v povprečju 4,17 otrok (Vojvodina 1,98). Visoka stopnja natalitete v ruralnih in agrarnih predelih z ekstenzivnim kmetijstvom je pogojena tudi s samim statusom otrok in potrebami po njih. Otroci, zlasti moškega spola, se kot ekstenzivna delovna sila že zelo zgodaj vključujejo v naravno proizvodnjo. Poleg tega se otroci pojmujejo kot nasledniki družinskega imena in kmečke lastnine ter kot skrbniki svojih staršev, ko so ti stari, glede na to, da nimajo zagotovljenega socialnega zavarovanja, pokojnine itd. Hkrati pa so bili

stroški za vzgojo in izobraževanje teh otrok vedno zelo majhni.

Vpliv socialne sestave na rodnost se kaže v številu živo rojenih otrok na eno žensko v starosti od 15 do 49 let, ki je na Kosovu v letu 1981 naslednje: za Albanke 6,6, Romke 6,7, Hrvatice 5,6, Muslimanke 5,5, Srbkinje 3,5 itd. Razen pri Albankah so jugoslovanski povprečki tudi do polovice nižji.

③ Smrtnost. Smrtnost je nazadovala mnogo hitreje od rodnosti in je najnižja v Jugoslaviji in v Evropi. Kosovo ima mlado sestavo prebivalstva kot posledico ekonomskega napredka, boljšega zdravstvenega varstva in podaljšane življenjske dobe. Pod 5 ‰ je smrtnost v občinah Dečani, Istok, Kosovska Kamenica, Peč, Srbica, daleč najvišja s 7,5 ‰ pa je v občini Leposavič, ki ima 88,6 ‰ srbskega prebivalstva in kjer je preb. v obdobju 1971-81 nazadovalo za 3,6 ‰.

Svojevrstin in ob enem značilen kazalec nerazvitosti je t. i. infantilna mortaliteta. Leta 1981 je na Kosovu umrlo 28,5 % vseh dojenčkov v Jugoslaviji, v Sloveniji le 3,5 %. Seveda tudi znotraj same pokrajine obstajajo nekatere razlike. Manj razvite občine (npr. Vitina, Vučitrn, Glogovac, Dečani, Dragaš, Istok, Klina, Podujevo, Srbica) imajo večjo stopnjo infantilne mortalitete, hkrati pa tudi višjo stopnjo natalitete v primerjavi s pokrajinskim povprečkom. Občine z večjim odstotkom kmečkega prebivalstva, nižjo stopnjo urbanizacije, nizko stopnjo zaposlenosti in s slabše razvito zdravstveno službo se odlikujejo z večjo infantilno mortaliteto. Če tem socio-ekonomskim faktorjem pridružimo še narodnostno sestavo (v občini Glogovac je leta 1981 živele 99,8 % albanskega prebivalstva, v občini Leposavič pa 88,6 % srbskega) dobimo naslednjo podobo:

	umrli. dojenč. 1980	natal. 1978	nar.doh. doh./preb.	nar.doh. od kmet. 1979	delež zaposl.
Priština	45,5	30,6	214,8	6,7	25,7
Glogovac	68,9	40,3	48,9	58,1	3,8
Leposavič	40,2	14,5	163,6	20,1	18,2
KOSOVO	65,1	32,1	100	20,6	11,5

④ **Selitve.** [Selitveni tokovi so Kosovo sicer pretresali dolga stoletja in spreminjali število in sestavo prebivalstva. Vendar so noveše selitve prebivalstva močno zaostajale za drugimi, bolj razvitimi deli Jugoslavije. To še posebej velja za notanje migracije, ki so bile enkrat manjše kot v ostalih območjih. Na relaciji podeželje - mesta so se tam razmahnille šele v zadnjih petnajstih letih. Govorimo o horizontalnem premikanju prebivalstva proti večjim centrom in vertikalnem premikanju prebivalstva z višjih nadmorskih višin proti nižjim predelom.]

[Vzroki migracijam so urbanizacija, industrializacija ter politika regionalnega razvoja. Z vlaganjem sredstev se je povečala vrednost osnovnih sredstev ter število zaposlenega prebivalstva.]

Vertikalno premikanje prebivalstva pa nam kaže tudi znižana srednja višina poselitve, ki je s 588 m 1971 padla na 574 m v letu 1981. Največje spremembe zasledimo v občinah Titova Mitrovica, Prizren, Priština, Leposavič, Kamenica, Gnjilane in Kačanik. Zadnje tri občine imajo tudi stalno nega-

tivno migracijsko bilanco, ležijo na obrobju. Do slabšega premikanja prebivalstva je prišlo le v manj razvitih občinah z manjšimi občinskimi centri in v tistih, kjer je prebivalstvo zgoščeno v nižjih predelih (Dečani, Klina, Lipljan, Istok). [Tudi pomanjkanje finančnih sredstev za prometno infrastrukturo je vplivalo na proces izseljevanja z višjih v nižje predelne in iz manjših v večja naselja.]

[V zunanjih migracijah pa beleži Kosovo vso povojno obdobje negativni selitveni saldo. To se je dogajalo v prvem povojnem dvajsetletju kljub znatnemu priseljevanju iz Srbije in Črne gore. Hkrati pa se je albansko prebivalstvo skupaj s Turki odseljevalo v Turčijo. To je bilo predvsem mlado, reprodukcijsko najbolj sposobno prebivalstvo, medtem ko so bili priseljeni za eno starostno skupino starejši. Vedno močnejši so bili tudi tokovi selitev Albancev v sosednje republike, kar je skupaj z najnovejšimi selitvami Srbov in Črnogorcev s Kosova, pa Albancev v najbolj razvite dele države ter v tujino, negativni selitveni saldo močno povečal.] Absolutno večjega je imela samo še BiH, po številu prebivalstva pa močno manjšega.

Povprečen letni selitveni saldo /št. oseb

	1953-61	1961-71	1971-81
Kosovo	- 3300	- 3900	- 7300

Skupaj je bil v obdobju 1971-81 selitveni saldo na Kosovu - 54.487 oseb (17.009 priseljenih, 71.496 odseljenih). Največ 42.477 se je odselilo Srbov, 8.533 Albancev in 7.909 Črnogorcev. Izmed vseh imajo pozitivni selitveni saldo 341 oseb le Albanci.

Najmočnejše izseljevanje Srbov je bilo med 1. aprilom 1981 in 31. oktobrom 1982, ko jih je odšlo kar 6.030. Skupno naj bi s Kosova odšlo od 1.4.1981 do decembra 1988 22.563 ljudi. Govori pa se o pravi številki 50.000. Decembra 1987 je bil sprejet program za ustavitev izseljevanja Srbov in Črnogorcev. 200 največjih jugoslovanskih organizacij naj bi s svojim denarjem zgradilo po en obrat na Kosovu, zgradili pa naj bi tudi 2.507 stanovanj za povratnike. Vse skupaj je ostalo bolj ali manj na papirju. Zaustravljanje izseljevanja ni organizirano, tisti, ki pa bi se radi vrnili, v nekaterih občinah naletijo na molk in nepripravljenost za sodelovanje.

Danes je na listi za povratek okoli 1.000 imen

različnih narodnosti, vendar novi prebivalci niso zaželjeni, ker zahtevajo rešitev osnovnih življenjskih problemov: delo in stanovanje. V prvi polovici leta 1989 naj bi se po nekaterih podatkih (Izseljevanje Srbov in Črnogorcev s Kosova se še kar nadaljuje. Delo, Ljubljana 13.9.1989) izselilo 793 ljudi, po drugih (M. Antić: Na pragu etničke čistoče. Borba, 14.9.1989), ki so verjetneje bolj zanesljivi, pa 1.100 - od tega 89 družin, 817 posameznikov črnogorske in srbske narodnosti ter 3 družine in 12 posameznikov hrvatske narodnosti. Poleg tega je bilo samo prijavljenih 288 pritiskov, 72 provokacij, nad 60 požarov ter nad 50 diverzij in sabotaž. V istem obdobju se je vrnilo 312 oseb, 197 jih je dobilo zaposlitev. Od tega je 54 takih, ki so prvič prišli živet sem. V istem obdobju leta 1988 se je izselilo le 170 oseb več, kar pa ni rezultat družbeno-politične akcije, ampak posledica vse manjšega števila Srbov in Črnogorcev ter drugih nealbanskih prebivalcev na Kosovu. Vsak dan naj bi Kosovo zapustila ena družina in trije ali več posameznikov. Izseljevanje se je ponekod povečalo tudi za 40 % (Vitina, Lipljan, Orahovac, Podujevo, Prizren). Evidentiranih je veliko število prošelj in zahtev za izselitev, vendar se veliko število ljudi ne prijavi. Preseljevanje prebivalstva in s tem povezane druge demografske spremembe (rodnost, smrtnost, starost, fertilitnost, itd.) vplivajo na številne socioekonomske, prostorske in še posebej nacionalne strukture, v glavnem v negativnem pogledu na podeželju (odliv delovne sile in s tem povezano opuščanje zemlje itd.), ter v mestih (prevelike urbijske, nezaposlenost, drugi razvojni problemi). Močno pa selitve spreminjajo narodnostno sestavo Kosova v celoti, njihov neposredni rezultat je vedno več etnično čistih naselij. Leta 1961 je bilo na Kosovu 1.438 naselij. Od tega je bilo 338 etnično čistih. V letu 1981 je bilo naselij 1.445, etnično čistih pa že 606. Danes naj bi bilo na Kosovu etnično čistih nad 800 naselij.

Po podatkih iz leta 1983 naj bi bilo na delu v tujini 39.500 prebivalcev SAP Kosovo. Ta številka naj bi bila neuradno celo večja, kar 56.000. Če pa štejemo tudi tiste, ki so na delu v ostalih republikah, je bilo to število že leta 1975 kar 80.000. Prava številka ni znana.

Gostota prebivalstva. Rezultat gibanja prebivalstva je njegova gostota. Ta je na Kosovu s 145,5 preb./km² najvišja v Jugoslaviji in je v obdobju

1948-81 rastla z 2,4-2,9 % letno, v Jugoslaviji pa le z 0,9-1,8 % letno. Gostota prebivalstva je v pozitivni korelaciji z albanskim prebivalstvom, kar je značilno predvsem za občine z večjimi gospodarskimi središči (Priština, Peč, Prizren, Gnjilane, Vitina). V občinah Dragaš in Leposavić, kjer prevladuje nealbansko prebivalstvo, je gostota prebivalcev pod jugoslovanskim povprečkom. Mala je gostota v obmejnih in v višje ležečih predelih. Razlike so zelo ostre, pogojene z gospodarsko razvitostjo.

SESTAVA PREBIVALSTVA

Narodnostna sestava. Spremembe v narodnostni sestavi prebivalstva Kosova so rezultat različnega naravnega prirastka po narodnostih in selitev, še posebej Srbov in Črnogorcev v novejšem obdobju, Turkov in Albancev po vojni in še posebej živahnih selitev v preteklosti.

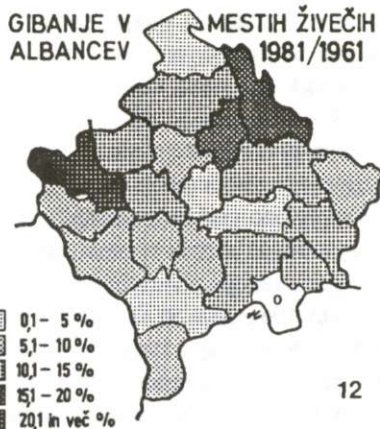
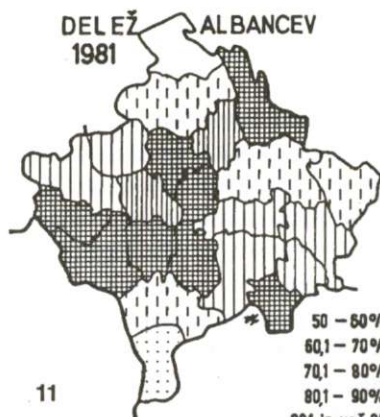
Od leta 1948 do leta 1981 je bila narodnostna sestava prebivalstva Kosova naslednja:

	1948	1961	1971	1981
Albanci	66,5 %	67,2 %	73,7 %	77,4 %
Srbi	23,6 %	23,6 %	18,4 %	13,2 %
Muslimani	1,3 %	0,8 %	2,1 %	3,7 %
Črnogorci	3,9 %	3,9 %	2,5 %	1,7 %
Romi	1,6 %	0,3 %	1,1 %	2,2 %
Hrvati	0,7 %	0,8 %	0,7 %	0,6 %
Turki	0,2 %	2,7 %	1,0 %	0,0 %

Karta 10 je na naslovnici.

Leta 1981 je bilo na Kosovu 1.226.000 Albancev, skoraj dvakrat več kot leta 1961. Spremembe so bile najbolj odvisne od selitev, vplivala pa je še cela vrsta dejavnikov do vedno večje urbanizacije in s tem okrepljenega urbanega načina življenja, ki v mestih zmanjšuje, kot posledica ekonomskih dejavnikov, naravni prirastek tudi pri Albancih.

Večje razlike so v nataliteti po narodnostni pripadnosti predvsem po letu 1960. Število gospodinjestev je v Jugoslaviji hitreje naraščalo kot število prebivalstva, na Kosovu pa je bilo obratno. Ker gospodarski razvoj ni šel v korak z gibanjem prebivalstva, se je povprečna velikost gospodinjestev na Kosovu celo povečala od 6,36 na 6,92 člana, povečal

se je tudi delež sedemčlanskih gospodinjstev od 39,4 % leta 1948 na 46,2 % leta 1981. Glavni razlog temu je visok prirodni prirastek.

[Kljub absolutni rasti števila Albancev, pa zlasti do leta 1961 njihov delež ni vedno naraščal. Do leta 1961 so se številni Albanci opredeljevali za Turke, kar je potem omogočilo njihovo izselitev v Turčijo. Pozneje pa se je zaradi manjšega prirodnega prirastka in predvsem izseljevanja drugega prebivalstva, delež Albancev hitro večal.] Ta delež se je najmočnejše dvignil v nekaterih mestih, v občinah z najvišjim deležem Albancev. Tako so preko 95 % Albancev leta 1981 dosegle občine Glogovac, Kačanik, Srbica, Dečani, Djakovica in Podujevo.

[Po l. 1961 se rast srbskega prebivalstva umirja, po letu 1971 pa število celo nazaduje za 20 %, medtem ko je bila v obdobju 1961.81 rast le 3 %.] Občini Leposavić z 88 % Srbov sledijo Kosovska Kamenica z 31 %, Kosovska Mitrovica s 24 %, Gnjilane s 23 % in Priština z 21 %.

Delež preb. ostalih narodnosti pa je viden na karti, pri čemer je praviloma v občinah z večjimi središči višji tudi delež nealbanskega prebivalstva.

+ Indeks gibanja prebivalstva v obdobju 1961/81 je bil naslednji: pri Albancih 207, Srbih 103, Črnogorcih 74, Muslimanih 748, Hrvatih 120, Turkih 49, itd.

⑤ **Izobrazbena struktura** [Leta 1921 je bilo na Kosovu praktično še vse prebivalstvo nepismeno (preko 95 %), leta 1981 pa je bilo nepismenega še vedno 17,6 % prebivalstva, starega 10 oz. več let. Pri tem še vedno obstaja velika razlika med ženskim in moškim delom prebivalstva; pri ženskah na Ko-

sovu je nepismenost 26,4 %, pri moških pa le 9,4 %. Vsak peti do šesti prebivalec Kosova je še danes nepismen.] Na Kosovu živi 7,1 % jugoslovanskega prebivalstva. V skupnem številu nepismenega prebivalstva v Jugoslaviji pa je Kosovo udeleženo z 11,1 %. Ta [visoka stopnja nepismenosti je danes na Kosovu velik kulturni, gospodarski in družbeno-politični problem, ki se še posebej izraža na podeželju, kjer živi 74,2 % vsega nepismenega prebivalstva.]

[Pred drugo svetovno vojno na Kosovu ni bilo dovolj osnovnih šol in drugih institucij, v katerih bi se prebivalstvo različnih starosti lahko izobraževalo. Albanci, Turki in Makedonci so prve osnovne šole dobili šele po drugi svetovni vojni. Po vojni so se razmere izboljšale pri vseh skupinah prebivalstva, največ nepismenih pa je med ženskami in prebivalci vasi.] Na vasi je bil leta 1981 nepismen vsak deseti moški ter vsaka 3. oz. 4. ženska v starosti nad 10 let. Leta 1971 je nepismenost žensk znašala na Kosovu povprečno 43,5 %, med samimi Albankami pa 49,1 %. Tudi mlade občine, ki imajo sicer razvite centre, imajo zaradi velike stopnje nepismenosti na podeželju podoben odstotek nepismenosti kakor manj razvite občine (primer: najbolj razvite: Priština, Titova Mitrovica, Peć, Prizren, Djakovica, Gnjilane in Uroševac ter najmanj razvite: Srbica, Vitina, Dečani, Glogovac, Kačanik.) [Veliko število nepismenih v mestih si lahko razlagamo z imigracijami s podeželja.]

Slaba je izobrazbena struktura zaposlenih. Med zaposlenimi je bilo l. 1986 33,5 % nekvalificiranih, polkvalificiranih in z nižjo izobrazbo, 46,4 % kvalificiranih in s srednjo izobrazbo, 20,1 % visoko kvalificiranih in z višjo ter visoko izobrazbo.

Glavni vzroki so: neugodno stanje v šolstvu in kulturi, veliko vasi še vedno nima osnovnih šol, prevelika oddaljenost od šole, slaba učinkovitost osnovnih šol (O.Š. dokonča le 47 % vpisanih), nepismenost ter konzervativnost staršev, prevlada avtarktičnega agrarnega gospodarstva.

● **Aktivno in zaposleno prebivalstvo.** [Za Kosovo je značilno padanje deleža aktivnega prebivalstva in večanje deleža vzdrževanega prebivalstva.] Tako je bilo na Kosovu leta 1961 34,7 % aktivnega prebivalstva, leta 1971 25,9 % in leta 1981 le še 22,6 %, kar je daleč pod jugoslovanskim povprečjem (44,0 %). V letih 1961 in 1971 nobena občina ni imela manj kot 20 % aktivnega prebivalstva, leta 1981 pa je bilo takih občin kar 8 (Dečani, Glogovac, Kačanik, Klina, Orahovac, Podujevo, Suva Reka in Vitina). Le občina Leposavić je imela leta 1981 skoraj polovico aktivnega prebivalstva. Delež aktivnega prebivalstva se je v obdobju 1971/81 povečal le v občinah Titova Mitrovica, Leposavić in Priština. Hivzi Isljami pa navajajo za tako stanje tri vzroke:

- ① ● to je posledica visoke natalitete in naravnega prirastka, ki ustvarja zelo mlado starostno strukturo, to pa se negativno odraža na nivo aktivnega prebivalstva;
- ② ● do nizke in zmanjšane ekonomske aktivnosti prebivalstva prihaja tudi zaradi nezadostne socialne emancipacije žensk kot rezultat posebnega tradicionalnega in religioznega življenja. Ženske na vasi so v glavnem nepismene in nekvalificirane in tudi če bi hotele delati, delovna mesta največkrat niso v bližini njihovih vasi. Tudi visoka rodnost zmanjšuje angažiranost žensk v aktivnem procesu;
- ③ ● na manjše število aktivnega prebivalstva je vplival tudi velik razvoj šolstva, kar je pripeljalo do velikega števila učencev in študentov.

Velik problem Kosova je veliko število nezaposlenih (ti pa so vključeni v kategorijo "aktivno prebivalstvo"). Nezaposlenost raste po stopnji skoraj 8 % letno. Na Kosovo pride na 1000 zaposlenih 382 nezaposlenih, v Jugoslaviji pa 135. Aktivno prebivalstvo zajema le 43,6 % za delo sposobnega prebivalstva (moški od 15-65 in ženske od 15-59 let), medtem ko znaša ta delež za Jugoslavijo 67,9 % in za Slovenijo, kot najbolj razvito republiko, 78,3 %. Zaposlovanje prebivalstva, ki je bilo v šestdesetih letih še vedno pod jugoslovanskim povprečkom, je zlasti v osemdesetih letih doseglo njegovo dvakratno

vrednost. Kljub temu pa je z 12,3 % delež zaposlenega prebivalstva dvakrat nižji, gibanje v zadnjih letih pa še ne kaže na izboljšanje. Zaradi visokega naravnega prirastka prebivalstva ta celo stagnira.

Ob najvišji agrarni gostoti prebivalstva v Jugoslaviji je najvišja tudi nezaposlenost. Število oseb, ki iščejo zaposlitev narašča mnogo hitreje kot drugje v Jugoslaviji in tako je bila stopnja nezaposlenosti 1987 leta s 55,8 % tri in polkrat višja od jugoslovanske in več kot dvakrat višja kot v drugih federalnih enotah. Medtem ko v sami izobrazbeni sestavi prijavljeno nezaposleno prebivalstvo Kosova ne odstopa od jugoslovanskega povprečja, pa močno izstopa nadpovprečen delež mladega prebivalstva. Del nezaposlenega prebivalstva išče zaposlitev v tujini. Njihov delež med jugoslovanskimi zdomci se je od 4,5 % leta 1981 močno povečal.

Kosovo ima najnižji delež zaposlenih v družbenem sektorju v Jugoslaviji. Je daleč pod jugoslovanskim povprečjem (ok. 60 % leta 1980) in jasno kaže na gospodarsko nerazvitost te pokrajine (Slovenija 89 %).

Zaposlenost žena. Družbeno življenje Albancev na Kosovu se že stoletja odvija na isti način in sicer po zakoniku Leke Dukljanina (1459/79). Ta zakonik je zbirka predpisov preprostega oz. navadnega prava, po katerem so se vsi ravnali. V zakoniku je vse precizno določeno za vsako življenjsko situacijo, od rojstva pa do krvne osvete in smrti. Natančno je tudi opredeljen položaj ženske v družbi. Zakonik jo v marsičem ščiti, le v izbiri zakonskega partnerja je ženska brezpravna oseba. Izbira ni izraz njene volje, ampak izključno volje staršev. V tem pogledu ta zakonik še vedno živi, zlasti na vasi, vendar je v manjši meri spremenjen, zaradi sprememb v samem zgodovinskem razvoju.

Po 2. vojni se je v marsičem in preko različnih družbenih organizacij skušalo prekiniti s takim načinom življenja, vendar brez večjega uspeha. Medtem pa se s prodiranjem prosvete, kulture in odpiranjem novih industrijskih objektov odpira vse več možnosti, da se tudi albanska dekleta in žene zaposlijo in si s tem pridobijo ekonomsko neodvisnost.

Spremembe v družbenem življenju srbske etnične skupine na Kosovu pa niso tako specifične kot pri Albancih, saj so bili Srbi pred 2. vojno v povsem drugem položaju. Srbska ženska je bila precej bolj emancipirana od albanske že v času Turkov, vendar

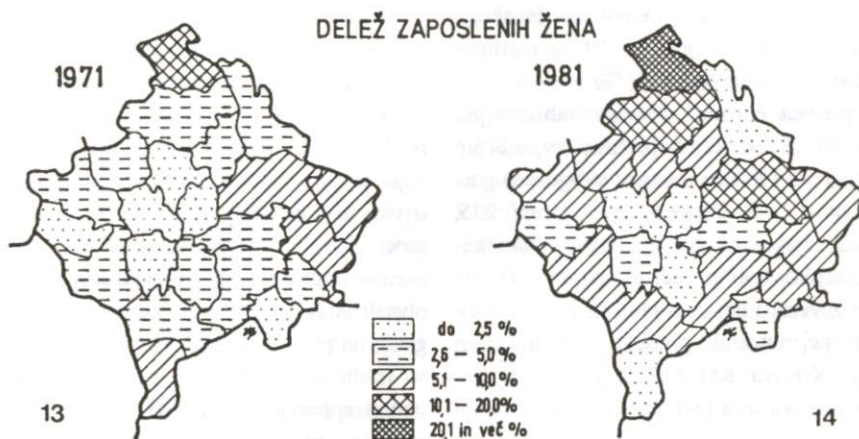
pa v veliko slabšem položaju kot njena sonarodnjakinja npr. v Vojvodini, Srbiji ali Črni gori, saj je prevladujoč etnični albanski element vplival tudi na razvoj emancipacije srbske ženske. Danes je le-ta v veliko boljšem položaju, saj je v večini primerov ekonomsko neodvisna od svojega moža ali staršev glede na to, da je v skupnem deležu zaposlenih žena največ Srbkinj. Črnogorka pa je še v boljšem položaju, saj so Črnogorci v splošnem veliko širši in dinamičnejši pri družbenih spremembah kot Srbi.

Število zaposlenih žena na Kosovu raste veliko počasneje kot število vseh zaposlenih. Leta 1966 je znašal delež zaposlenih žena le 17,2 % vseh zaposlenih, leta 1972 pa 19,1 %. Obstajajo pa velike razlike glede na narodnost, saj je delež zaposlenih Albanc leta 1972 znašal le 34,3 % zaposlenih žensk, njihov delež v skupnem številu zaposlenih Albancev pa le 11,3 %.

Zanimivo je, da je tudi v tistih občinah, kjer so bili Albanci zastopani v deležu zaposlenih z 90 %

(1961), delež zaposlenih albanskih žena znašal le okoli 25 % vseh zaposlenih žena. Izjemi sta bili le občini Djakovica in Prizren, kar pa je pogojeno z razvojem tekstilne industrije.

Delež zaposlenih žena je leta 1987 dosegel 22,3 %, kar pomeni, da se od zadnjega popisa skorajda ni spremenil (1981 - ok. 22 %). Najnižji delež so imele osrednje občine, vse pod 15 % (Glogovac, Klina, Lipljan, Orahovac, Srbica in Suva Reka) ter občine Podujevo, Kačanik in Dragaš. Leta 1971 je bilo takih občin 11. V letih 1977/87 se je najbolj povečalo število občin, ki imajo 20-25 % zaposlenih žensk in sicer od 3 (Istok, Peć, Priština) na 7 (Dečani, Gnjilane, T. Mitrovica, Peć, Priština, Vitina, Istok). V tem obdobju je delež najbolj narasel v občinah Leposavić, Vučitrn, Glogovac, Istok, Titova Mitrovica in Dečani, v občinah Gnjilane, Klina, Suva Reka in Lipljan pa se je celo nekoliko zmanjšal. (Karta 13, 14).

Kmečko prebivalstvo. Pokrajina Kosovo je edino območje v Jugoslaviji, ki je od popisa do popisa zabeležila stalen porast absolutnega števila kmečkega prebivalstva. To je posledica počasnega razvoja družbe in gospodarstva, katerega je spremljal visok porast prebivalstva.

Šele v desetletju do zadnjega popisa prebivalstva leta 1981 se je absolutno število kmečkega prebivalstva zmanjšalo za okrog 40 %. Po posameznih občinah je bilo to zmanjšanje različno, od 6,8 % (Orahovac) do 67,9 % (Gnjilane).

Zelo pozitiven dejavnik je zmanjšanje relativnega števila kmečkega prebivalstva za ok. 39 % v

obdobju 1961/81. Leta 1981 je bilo na Kosovu 25 % kmečkega prebivalstva (jugoslovansko povprečje 19,9 %). Leta 1961 je imelo kar 9 občin nad 76 % kmečkega prebivalstva, najmanj pa občini Titova Mitrovica (26 %) in Priština (31 %). V naslednjih dvajsetih letih in zlasti v obdobju 1971/81 je dobro viden vpliv industrializacije in drugih dejavnikov na delež kmečkega prebivalstva. Nobena občina ni imela leta 1981 več kot 45 % kmečkega prebivalstva (izjema je občina Orahovac s 59 %), najnižji delež pa sta znova imeli občini Titova Mitrovica in Priština (7 oz. 8 %).

Precejšnje razlike med posameznimi občinami

so rezultat neenakomernega regionalnega razvoja. Transformacije agrarne strukture so najbolj zajele območja kosovske kotline, predvsem zaradi obilice rudarsko-energetskih bogastev in industrije. Rudarsko-energetski predel z najnižjim deležem kmečkega prebivalstva se razteza od severnega dela Leposavića, čez Titovo Mitrovico in njeno okolico, čez Vučitrn, širšo okolico Prištine in dosega Lipljan, Uroševac in Kačanik.

Območja s pretečno kmečkim prebivalstvom so hribovski in gorski predeli in kraji s tradicionalno agrarno usmerjenostjo. Sem sodijo tudi prometno izolirana območja.

Značilnost Kosova je tudi izredno nizek delež aktivnega kmečkega prebivalstva v odnosu na celotno kmečko prebivalstvo. Število se zmanjšuje od popisa do popisa, relativno in absolutno. Izjema je občina Leposavić, kjer narašča relativno število (59-57 %). Kosovo je z 21,6 % aktivnega kmečkega prebivalstva daleč pod jugoslovanskim povprečjem (58 %).

Še zlasti nizek je delež aktivnega ženskega kmečkega prebivalstva, okrog 8 % (1981), medtem ko je povprečje za Jugoslavijo 47,5 %.

Agrarna gostota. Na km² obdelovalnih zemljišč pride na Kosovu 151 kmečkih prebivalcev, v Srbiji 74, v Jugoslaviji 69. Občine z največjo agrarno gostoto so Orahovac 313, Prizren 239, Dečani 225, Suva reka 212, Djakovica 202 itd. To so večinoma občine v kmetijsko bolj primerni Metohiji. Druga skupina občin z visoko agrarno gostoto je v hribovitih, kmetijsko neprimernih predelih vzhodnega in jugovzhodnega Kosova. Kar 78,3 % je vzdrževanega kmečkega prebivalstva (Srbija 60 %, Jugoslavija 58 %).

Dejavnostna sestava v družbenem sektorju zaposlenega prebivalstva. Delež zaposlenih v primarnem, sekundarnem, terciarnem in kvartarnem sektorju ima naslednje značilnosti: V primerjavi z Jugoslavijo je delež zaposlenih v primarnih in sekundarnih dejavnostih podoben, mnogo višji je v kvartarnem in nižji v terciarnem sektorju. Po občinah so mimo kmetijstva povsod drugod velike razlike kot posledica splošne razvitosti posameznih gospodarskih panog. Od leta 1971 do 1981 so se razlike sicer nekoliko zmanjšale, so pa še vedno velike anomalije. V tem morda najbolj odseva nizek odstotek zaposlenega prebivalstva. Tako so bili med obči-

nami leta 1971 naslednji ekstremi: delež v sekundarju zaposlenih se je gibal od 2,3 % v občini Dragaš, 4,9 % v občini Istok, 59,7 % v občini Titova Mitrovica, do 58,1 % v občini Djakovica. Leta 1981 je bilo v občinah Dragaš v tem sektorju zaposlenih 12,9 % zaposlenega preb., v občini Glogovac 19,4 %, največ pa v občini Kačanik 64,1 % in Djakovica 58,2 %. (Karta 15).

Ekstremi v terciarju zaposlenih 1971. leta so bili med občinami Gnjlane 4,7 % in Klima 7,1 % ter Vitina 27,1 % in Leposavić 25,8 %. Leta 1981 so se ti deleži gibali od 9,6 % v občini Lipljani in 12,1 % v Srbici, ter 26 % v občini Titova Mitrovica in 25 % v občini Leposavić. Zelo visoki so bili deleži zaposlenih v kvartarnem sektorju: leta 1971 v občinah Djakovica 19,6 in Priština 21,9 %, ter Dragaš 60,8 % in Podujevo 57,1 %. Leta 1981 so bili ti deleži za občine Leposavić 17,3 %, Djakovica 17,6 in Prizren 21,1 % ter za Dragaš 56,8 % in Vitina 54,3 %, v slednjih tako visoki zaradi pomanjkanja drugih delovnih mest.

Iz celotnega prebivalstvenega pregleda in še posebej iz ekonomske sestave prebivalstva odseva vsa gospodarska in družbena nerazvitost Kosova v celoti in velika razvojna pestrost v regionalnem pogledu. Med gospodarskimi dejavniki prebivalstvenega razvoja in sestave so ob modernih, kot industrijska in druga višje kvalificirana delovna mesta, še močno v ospredju samooskrba, nezaposlenost, pomen tradicionalnih gospodarskih elementov kot so obrt, trgovina, stari tržni centri, tržni dnevi itd. Ne glede na postopno urbanizacijo in ekonomske selitve so tradicionalni elementi demografskega razvoja le počasi spreminjajo. Ko govorimo o demografskem razvoju Kosova, Hivzi Isljami v tem primeru upravičeno poudarja, da je to območje zadnje demografske tranzicije (prehoda) v Evropi (prehod iz visoke natalitete v nižjo - prej 30 %.)

! GOSPODARSTVO KOSOVA

Splošni oris

Povojni gospodarski razvoj. V povojnem gospodarskem razvoju se največkrat omenjajo tri obdobja:

- počasna gospodarska rast v obdobju 1945-56,
- spremljana tudi s počasnejšo gospodarsko rastjo v državi, je bila z letno stopnjo rasti družbenega

proizvoda 1,5 % pod jugoslovanskim povprečkom 2,8 %.

● V drugem obdobju hitrejšega gospodarskega razvoja od leta 1957 do 1965 je Kosovo dobilo bistveno višje investicije, v večji meri kot poprej namenjene industriji in s tem zlasti večjim gospodarskim središčem. To se je ob nizki osebni potrošnji, rezultiralo v 8,5 % rasti družbenega proizvoda (SFRJ 8,8 %) in v 2 % deležu v jugoslovanskem družbenem proizvodu. To je tudi obdobje hitrega propadanja fevdalnih odnosov z vsemi demografskimi, ekonomskimi in regionalnimi posledicami.

● Tretje obdobje po letu 1966 pomeni predvsem močno povečanje investicij v godpodarsko in negospodarsko sfero Kosova, hkrati pa bolj umirjeno rast družbenega proizvoda za 4,5 % letno (1966-84), delež v jugoslovanskem pa je ostal še nadalje 2 %.

Kosovo je sicer dobilo 4 % vseh investicij v Jugoslaviji, ki pa so zaradi nizkega družbenega proizvoda pomenile skoraj dvakrat večji delež v družbenem proizvodu, kot je to, z izjemo Črne gore znašalo za ostale federalne enote. Obseg in delež Kosovu namenjenih razvojnih sredstev se je še posebej po 1981. letu hitro večal in je v obdobju 1981-85 dosegel kar 47 % vseh sredstev namenjenih manj razvitim območjem v Jugoslaviji. Zato je Kosovo sicer imelo ugodno rast družbenega proizvoda ob še nadaljnjem ekstenzivnem investiranju pretežno v industrijo in zapostavljanju drugih gospodarskih panog in infrastrukture. Fizični obseg

industrijske proizvodnje je zato rasel za več kot dvakrat hitreje od družbenega proizvoda. Slednji je tudi doživiljal velika nihanja kot posledico kratkotrajne uspešnosti posameznih industrijskih obratov, raznih izvoznih ugodnosti, pričetek obratovanja novih industrij itd.]

Rezultat velikih vlaganj v kosovsko gospodarstvo je močna prevlada novih obratov in nove tehnologije. Zato se je vrednost osnovnih sredstev na zaposlenega v družbenem sektorju gospodarstva povzpela od indeksa 70 v primerjavi z Jugoslavijo na indeks 90. Ker se temu indeksu, ki kaže visoko tehnično opremljenost, noben pokazatelj gospodarske rasti ni niti približal, se v tem kaže nizka stopnja produktivnosti in velike notranje rezerve za hitrejši gospodarski razvoj.

Takšna industrijska politika je v šestdesetih in sedemdesetih letih postavila v ospredje razvoja industrijo in promet ter še posebej gradbeništvo, slednje predvsem na račun stanovanjske gradnje. Razvoj ostalih gospodarskih panog je zaostajal za četrtino, kmetijstvo pa celo za dve tretjini. V osemdesetih letih pa se ob industriji najhitreje razvijata kmetijstvo in promet, pozitivni trend sta imeli še obrt in komunalna dejavnost, medtem ko so gozdarstvo, trgovina in gostinstvo ter še posebej gradbeništvo nazadovali. To odseva tudi v regionalnem razvoju. Kljub gradnji industrijskih obratov domala v vseh občinskih središčih, pa se razvojne razlike med manj in bolj razvitimi ter industrializiranimi občinami večajo. Večja in bolj razvita središča imajo boljšo gospodarsko osnovo in razvojne pogoje, zato dobi-

Struktura družbenega proizvoda po gospod. panogah

dejavnost	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1986
indus.in rud.	23,4	23,4	21,9	31,9	31,2	36,7	42,9
kmetijstvo	44,6	42,9	44,6	32,7	27,4	24,5	25,1
gradbeništvo	5,8	8,6	9,2	11,0	13,5	14,4	8,2
promet	5,9	4,9	3,6	5,0	5,1	5,0	5,8
trgovina	-	7,3	10,6	12,9	14,1	12,5	11,7
obrt	4,8	3,9	2,4	2,3	2,4	2,4	1,6
gost.in turiz.	-	2,2	2,4	1,9	1,9	2,0	1,5
ostalo	15,5	6,8	5,3	2,3	4,4	2,5	3,2

Vir: PZS, Društveni proizvod i narodni dohodek SAP Kosova, Priština 1988, str. 42-45

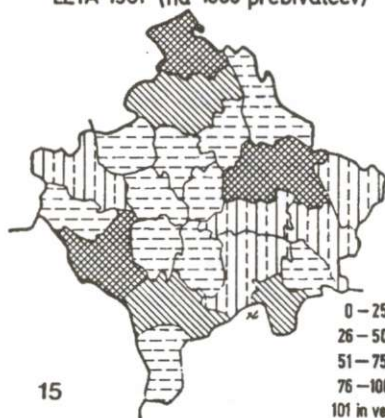
vajo kapitalno intenzivnejšo industrijo in infrastrukturo. Zato so domala v vseh občinah vrednost družbenega proizvoda na prebivalca in rast števila prebivalstva v pozitivni korelaciji z deležem v industriji ustvarjenega družbenega proizvoda.

Družbeni proizvod in narodni dohodek. Delež družbenega proizvoda Kosova v DP Jugoslavije se je gibal okrog 2 %, največji je bil 22,2 % leta 1975. Njegova vrednost na prebivalca pa vseh zadnjih 30 let zaradi hitre rasti prebivalstva stagnira. Spreminja pa se njegova sestava.

Močno se je povečal delež industrije, gradbeništva in trgovine, zadnja leta pa odseva gospodarske probleme posameznih gospodarskih panog (glej tabelo).

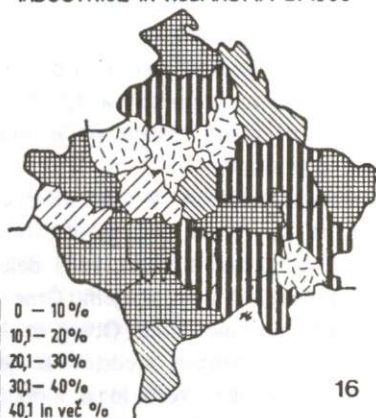
Po višini narodnega dohodka na prebivalca, ki je bil za Jugoslavijo 98 (v tisoč din) izstopajo le Priština z 62, ter Titova Mitrovica in Leposavić s 43. Kar nekaj najmanj razvitih občin ima kar štirikrat nižji narodni dohodek na prebivalca od Prištine. (Karta 16).

ZAPOSLENI V INDUSTRIJI IN RUDARSTVU
LETA 1981 (na 1000 prebivalcev)

15

DELEŽ NARODNEGA DOHODKA OD
INDUSTRIJE IN RUDARSTVA L. 1986

16

Finančno gospodarska pomoč Slovenije Kosovu.

Po zakonu o sredstvih Sklada federacije za kreditiranje hitrejšega razvoja gospodarstva manj razvitih območij republik in AP v obdobju 1986-90 (Uradni list SFRJ št. 75/85) je predvideno stalno oblikovanje sredstev sklada federacije v višini 1,56 % družbenega proizvoda družbenega sektorja. Socialistične republike in AP izpolnjujejo svoje obveznosti do sklada federacije tako, da 60 % sredstev združujejo v programe za skupne naložbe v manj razvitih republikah (od tega za Kosovo 50 %) in 40 % sredstev vplačajo kot obvezno posojilo skladu federacije. Z zakonom o dopolnilnih sredstvih republikam in AP 1986-90 se dopolnilna sredstva iz proračuna federacije določajo v letnem znesku 0,53 % ocenjenega družbenega proizvoda celotnega gospodarstva Jugoslavije za vsako leto, od tega zneska se 0,0910 % izloči za SAP Kosovo.

Združeno delo Slovenije je v letu 1988 vložilo 23,1 mrd din, skupno pa 80,6 mrd din ali 118,8 %

glede na akontacije določene za leto 1988 za združevanje sredstev v programe. Programi s področja industrije so angažirali 82,3 % sredstev iz Sklada federacije, v kmetijstvo 11,7 % sredstev in v trgovino 6 % sredstev Sklada federacije.

Zadnji podatki za 30.6.1989 kažejo, da smo takrat v Sloveniji združili 107 mrd ali 50 % letne obveznosti glede na določeno akontacijo.

Med leti 1981-1988 je bilo 72 investicij slovenskega gospodarstva, od tega 48 v razvitih občinah in le 24 v nerazvitih občinah SAP Kosovo. V pet občin slovensko gospodarstvo sploh ni investiralo. Največ investicij je v močnejših občinskih centrih, ki so hkrati tudi po številu prebivalstva največja v pokrajini. Tod je tudi sicer največ industrijskih obratov in tudi nekaj kvalificirane delovne sile (Priština, Djakovica, Prizren). Investicije zato kljub močnim vladnim spodbudam stagnirajo in verjetno bo glede na sedanjo družbeno-ekonomsko situacijo tako še naprej. Od 72 investicij pa jih je le 9 v kmetijstvo

(primarni sektor) in 6 v terciarne dejavnosti, vse ostale pa v industrijo, razporejene v 46 delovnih organizacij. To pomeni, da več različnih slovenskih delovnih organizacij investira v eno delovno organizacijo na Kosovo. Tak primer, kot najbolj značilen, je Tovarna elektromotorjev iz Djakovice, kjer se pojavlja kar pet slovenskih investorjev, podobnih primerov pa je kar nekaj. Najpogostejša je dobava in montaža opreme, določenih proizvodnih sistemov ali pa njihova modernizacija. V nekaj primerih pa gre za izgradnjo celotnega proizvodnega obrata, ki pa je v celoti postavljen s slovenskim kapitalom. V tem smislu se tudi stalno povezujejo nekatere naše delovne organizacije.

Regionalna usmeritev investicij in sploh razvojnih programov iz Slovenije je naslednja: Vsi programi (po občinah): Priština 11, Djakovica 17, Prizren 8, Gnjilane 6, Peć 5, Suva reka 4, Uroševac 3. Skupaj je v 17 občinah 72 programov, od tega 48 v 6 razvitih in 24 v 11 nerazvitih občinah. V obdobju 1981-85 je bilo dokončanih 27 investicij, 5 jih je bilo v teku. Tem je treba dodati še 10 dokončanih, 7 v teku 1986 leta, eno dokončano, 7 v teku in 2 v začetni fazi v letu 1987 ter 3 dokončane, 5 v teku ter 2 začeti v letu 1988. Inicijativa za leto 1989 pa je obsegala 27 investicij iz Slovenije. Vlaganje slovenskega gospodarstva v gospodarski razvoj Kosova ima ob številnih novih delovnih mestih in drugem tudi velik regionalni razvojni pomen, saj so bile te osemletne investicije usmerjene v 24 naselij.

KMETIJSTVO

Razvoj kmetijstva. Na Kosovu je 53,6 % kmetijskih ter 36,6 % obdelovalnih površin (Jugoslavija 38,4 %). Ker pa so med obdelovalne površine šteta tudi obsežna že opuščena zemljišča v gorskem svetu, predvsem na obrobju, ter nekatera urbanizirana in iz drugih razlogov opuščena zemljišča v dnu kotlin, je ta delež dejansko manjši. Velika je odvisnost obdelovalnega zemljišča od nadmorske višine, saj leži skoraj polovica Kosova več kot 700 m nad morjem. V I. in II. kakovostni razred sodi 34 % kmetijskih ter 21,8 % obdelovalnih zemljišč. Najbolj kvalitetne površine so vezane predvsem na obrobja kotlin, kajti na dnu so ogrožene od urbanizacije.

Vse do 1960-ih let je bila na skoraj celem Kosovu ohranjena homogena avtarktična agrarna

struktura. Leta 1931 se je 87 % aktivnega prebivalstva ukvarjalo s kmetijstvom, kar 62,6 % kmečkih gospodinjstev pa je imelo manj kot 5 ha zemlje. Kmetijstvo je nosilo obeležje fevdalnih odnosov, ekstenzivne obdelave, agrarne prenaseljenosti in nerešenega agrarnega vprašanja.

V povojnem obdobju do 60-ih let je kmetijstvo kljub velikim spremembam z ukinjanjem fevdalnih odnosov, vračanjem zemljišč bivšim lastnikom (odhod kolonistov iz dobe med vojnama), 10 ha maksimumu, formiranju kmetijskih obdelovalnih zadrug itd., le počasi napredovalo. Stopnja opremljenosti kmetijstva z mehanizacijo je ostala skromna, hkrati pa se je še nadalje zadržala velika agrarna prenaseljenost. Posestna sestava se je slabšala in opaziti je bilo drobljenje posesti. Leta 1953 je imelo že skoraj 80 % kmečkih gospodinjstev manj kot 5 ha zemlje.

V začetku 1960-ih let je Kosovo ob večjih investicijah, predvsem v industrijo in kmetijstvo, doživelo hitrejši gospodarski razvoj, ki je razbil dotdanjo homogeno socialno in ekonomsko strukturo agrarne pokrajine z začetki urbanizacije, prostorsko mobilnostjo prebivalstva in spremembami v socialni in poklicni strukturi prebivalstva. Investicije so v kmetijstvu povečale delež zemljišč v družbenem sektorju predvsem z melioracijami in kultiviranjem slabših zemljišč, povečala se je stopnja mehanizacije ter poraba umetnih gnojil in s tem hektarski donosi.

V 70-ih letih je gospodarska politika postavila v ospredje industrijo in promet, kmetijstvo pa je bilo precej zapostavljeno, medtem ko se je v 80-ih letih stanje izboljšalo v korist kmetijstva.

Leta 1981 je delalo v kmetijstvu Kosova 23,4 % aktivnega prebivalstva (Jugoslavija 26,5 %), in kmetijstvo je bilo po deležu družbenega proizvoda na drugem mestu.

Posestna sestava. Današnja socialno-posestna struktura na Kosovu je izredno neugodna; 88 % obdelovalnih površin je v zasebnem sektorju, povprečna velikost posesti je 3,19 ha in kar 82,8 % vseh posesti je manjših od 5 ha.

Vzroki takšnega stanja so nedvomno v preteklem gospodarskem razvoju. Vendar podatki kažejo, da je proces drobljenja posesti še vedno izrazit. Povečuje se delež posestnikov z do 5 ha obdelovalnih zemljišč:

1919	1953	1971	1981
62,6 %	79,5 %	80,1 %	82,8 %

Že leta 1919 je bila v stari Jugoslaviji izvedena agrarna reforma, ki pa ni prinesla bistvenih sprememb, niti ni imela cilja reševati socio-ekonomske problematike. Podobno neučinkovite so bile agrarne reforme po l. 1945. Kljub spremenjeni socialno-posesetni strukturi, ukinjenim fevdalnim odnosom (t.i. čifčijski) in vrnitvi zemljišč lastnikom, se je posestna sestava še slabšala, tudi na račun 10 ha (razen 30 ha pri velikih gospodinjstvih s petdeset in več člani) maksimuma. Ostala odvezta zemlja je pripadla kmetijskim organizacijam. Po l. 1957, ko so se povečale tudi investicije v kmetijstvo, je družbeni sektor pridobil še 30.690 ha površin z obdelavo neracionalno koriščenih zemljišč in z melioracijami. Tako se je družbeni sektor po vojni kreplil:

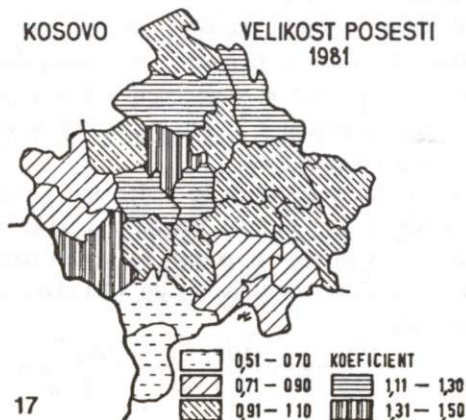
1955	1966	1976	1987
2,5 %	12,9 %	11,8 %	12,1 %

Absolutno so se njegove površine ves čas večale. Povprečna velikost posesti je v zasebnem in v družbenem sektorju pod jugoslovanskim povprečjem in znaša: 3,19 in 401,66 ha. Po občinah se kažejo velika nihanja v velikosti zasebne posesti. Pod pokrajinskim povprečjem so zlasti hribovske in obmejne občine: Dragaš (1,75 ha), Prizren (2,08 ha), Dečani (2,49 ha), Peć (2,81 ha) in druge. Izrazito nad povprečjem pa sta občini Srbica (4,44 ha) in Djakovica (4,32 ha). To sta tudi občini z najboljšimi naravnimi pogoji za kmetijstvo.

Posestna sestava je naslednja (1981):

0,1-0,5	0,5-1	1-2	2-5	5-10	nad 10 ha
12,7 %	11,5 %	23,3 %	35,7 %	12,8 %	3,2 %

Skoraj polovica posestnikov ima posest manjšo od 2 ha in kar 82,8 % pod 5 ha. Karta 17 kaže povprečno velikost posesti.

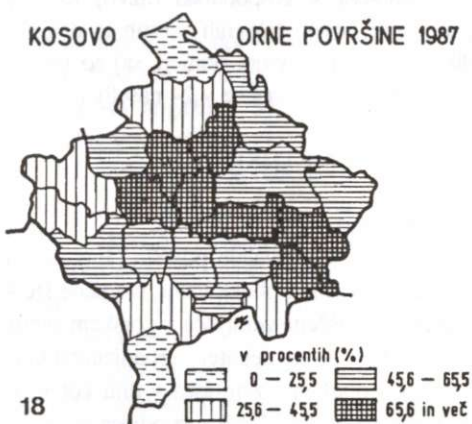

Izraba zemljišča. Kmetijska izraba zemljišča je na Kosovu močno omejena z razvojnimi zaostajanjmi ter z naravnimi dejavniki, med katerimi je v ospredju nadmorska višina, saj leži velik del kmetijskih površin nad 700 m visoko. Travniki in še posebej pašniki zavzemajo zato velike površine, ki so hkrati sila ekstenzivno ali sploh niso izkoriščeni.

Delež zemljiških kategorij:

	1967	1977	1987	YU
Kmetijske povr.	100	100	100	100
njive	52,5 %	51,9 %	51,3 %	49,6 %
sadovnjaki	1,7 %	1,7 %	2,0 %	3,5 %
vinogradi	1,0 %	1,5 %	1,5 %	1,6 %
travniki	11,9 %	12,8 %	14,3 %	14,5 %
pašniki	32,9 %	31,9 %	30,7 %	30,2 %

Spreminjanje izrabe kmetijskih zemljišč, ki je močno odvisno od splošne gospodarske nerazvitosti v Kosovski kotlini, ohranja njivske površine v enakem obsegu, medtem ko so v Metohijski nazadovale, povečale pa so se površine sadovnjakov in vinogradov. (Karta 18).

Poleg tega se intenzifikacija kmetijstva v družbenem in v zasebnem sektorju kaže v spremembah strukture poljščin. Površine pod žiti so močno nazadovale, vse ostale kategorije pa so se povečale. Na Kosovu je še posebej močno povečanje površin krmnih kultur, povezano z močno zastopanostjo živinoreje. Primerjava z Jugoslavijo pokaže še vedno močno zaostajanje.

Struktura poljščin:	1967	1977	1987	SFRJ
žitarice	81,8 %	80,0 %	73,1 %	58,4 %
industrij.rastline	5,6 %	3,3 %	5,3 %	9,2 %
vrtnine	13,6 %	6,4 %	7,0 %	9,2 %
krmne rastline	5,6 %	7,5 %	11,0 %	14,1 %

Glede na takšno strukturo izrabe zemlje sta po posejanih površinah in po pridelavi močno v ospredju pšenica in koruza, izmed ostalih kultur pa izstopajo še lucerna, ječmen in krompir. Na takšno izrabo kmetijskega zemljišča je vplivalo povečanje števila prebivalstva, spremembe v strukturi prehrane, dvig osebnega standarda, spremembe v kmetovanju itd. Proizvodnja sadja je v zadnjih desetih letih zelo porasla, kar kaže na uvajanje stalnih nasadov sadnih dreves, katerih pridelki so namenjeni prodaji na trgu. Za sadjarstvo sta najbolj primerni Metohija in Drenica. To so občine Dečani, Leposavić, Peć, Uroševac ter še nekatere.

Največ vinske trte gojijo v Metohiji in sicer v občinah Prizren, Suva reka, Orahovac, Maleševo, Djakovica, Peć, Klina in Istok. Leta 1983 je bilo v Sap Kosovo 10102 ha vinogradov, od tega v Metohiji, kjer so najboljši pogoji za vinogradništvo kar 9.814 ha. Zato nameravajo površine z vinsko trto še povečati.

Trendi v živinoreji so podobni kot drugje v Jugoslaviji. Število konj in ovac pada, število goveda in svinj pa narašča. Najbolj ugodni pogoji za živinorejo so: okoliški hribi Metohije, Kosovska ravnina, nižina ob Binački Moravi, Lapska ravnina in Drenica.

Kmetijstvo v Sap Kosovo je še posebej pomembno zaradi nerazvitosti drugih gospodarskih panog. Kljub nizkim hektarskim donosom ustvarja precej velik delež v narodnem dohodku. Problem je negospodarska izraba najplodnejših tal v korist industrijskega in urbanega razvoja. Nadaljnji razvoj kmetijstva je zasnovan na gojenju visokoproduktivnih industrijskih kultur. Sicer pa je struktura kmetijske proizvodnje neugodna in morajo precej hrane uvažati. Proizvodnja pšenice je leta 1982 zadoščala le za 70 % potreb prebivalstva Kosova.

RUDARSTVO IN INDUSTRIJA KOSOVA

Rudarstvo

Nahajališča in izkop. Kosovo spada med najbolj

bogate rudonosne predele v državi. Rude najdemo domala po vsem Kosovu. Z rudarstvom so se tu ukvarjali že Kelti in Rimljani okoli 2000 let pred našim štetjem, ki so izkoriščali svinčevo in cinkovo rudo. Sicer pa so z gospodarske plati najbolj ugodna kosovska nahajališča premoga. Premog je dokaj lahko izkoriščati, je dobre kvalitete in tudi geografski položaj je ugoden za izkoriščanje, porabo in transport. Na Kosovu sta dva premogovna bazena: Kosovski in Metohijski.

K o s o v s k i premogovni bazen (površina 102 km²) leži v osredju Kosovske kotline, med Sitanico in Drnico. Dolg je 32 km in širok 12 km. Kosovski lignit je pliocenskega nastanka. Kalorična vrednost premoga je 1700 kal/kg. Debelina slojev je pri Lipljanu 20 m in in raste proti severu in zahodu. Povprečna debelina slojev je 5 cm, povprečna debelina zemeljskega pokrova pa 76 m. Kosovski premogovni bazen je razdeljen na severni, srednji in južni del. Premog so tukaj izkoriščali že od nekdanj, organizirano pa od leta 1920, danes pa v dveh dnevnikih kopih Dobro Selo in Belačevac v severnem delu. Letna kapaciteta rudnika Dobro Selo je 3,6 milijona ton, rudnika Belačevac pa 5,5 milijona ton. Predvidevajo, da se lahko proizvodnja v rudniku Dobro Selo poveča na 4,5 mio ton in v rudniku Belačevac na 10,5 mio ton. Optimalni čas izkoriščanja vsekega premogovnega polja je 60 let, v južnem delu celo okoli 80 let. Rezerve znašajo 6,4 milijarde ton lignita in vse je mogoče izkoriščati z dnevnim kopom.

M e t o h i j s k i (Dukagjinski) premogovni bazen se nahaja v severovzhodnem delu Metohije, med Klino in Pećjo, vzhodno od Belega Drima. Prva podrobnejša raziskovanja leta 1963 so pokazala, da so v prednosti predeli na levi strani Belega Drima. Povprečna debelina slojev je 36 m, površina bazena pa 54,3 km². Zaloge cenijo na 2 milijardi ton. Ta lignit ima nekoliko višjo kalorično vrednost kot kosovski in ga še ne izkoriščajo.

Kosovo premore 50 % vsega lignita v Jugoslaviji. Leta 1962 so ga nakopali 864.000 ton, leta 1972 4.914.000 ton, 1982 6.673.000 ton in leta 1988 kar 10.887.000 ton. Na osnovi kosovskega lignita so zgradili termoenergetske gigante Kosovo I-IV. Za te potrebe bodo odprli nov premogovnik v Svibovcu z letnim izkopom 18 milijonov ton lignita.

Zaradi pomanjkanja domačega kapitala in kvalificiranih delavcev so rudnike svinca in cinka v Trep-

či, Novem Brdu in Ajvaliji odstopili Angležem in Francozom. Anglija je do leta 1941 tu pridobila več kot 6 milijonov ton svinca in cinka. Med vojno so Nemci in Italijani izkoriščali rudnike za potrebe vojne industrije. Danes daje Kosovo 38,6 % jugoslovanskega izkopa rude svinca in cinka. [Središče rudarske in metalurške proizvodnje je Trepča, na katero so vezani vsi rudniki.] Stari Trg, Novo Brdo, Kižnica, Ajvalija, Janjevo. Letna proizvodnja svinčevo-cinkove rude je po vojni stalno naraščala: 1962 945.000 ton, 1972 1.513.000 ton, 1982 1.882.000 ton. Od leta 1982 do leta 1988 pa je proizvodnja upadla na približno 1.313.000 ton. Proizvodnja rafiniranega svinca je od 1962 do 1982 leta upadala (1962 79.289 ton, 1972 60.448 ton, 1982 59.000 ton), od leta 1982 do 1988 pa je narasla (1988 83.000 ton). Proizvodnja cinka je 1972. leta znašala 20.356 ton, 1982 18.000 ton, 1987 pa 13.000 ton.

Del proizvodnje kvalitetne kromove rude se izvažata. Kopljejo jo v rudniku Djakovice in v rudniku Babaj Boks. Med letoma 1962 in 1972 je proizvodnja nazadovala iz 10.000 ton na 2.000 ton, do 1988 pa se je proizvodnja koncentrata kroma povzpela na 16.000 ton.

Na Kosovu izkoriščajo tudi boksit pri Klini. Izkop je od leta 1972, ko je znašal 181.000 ton stalno upadal. Leta 1982 je znašal 132.000 ton, leta 1988 pa le še 64.000 ton. Srebro se pridobiva kot stranski proizvod pri predelavi svinca in cinka. Glavni proizvajalec primarnega srebra je Trepča s proizvodnjo 83 ton leta 1972 in 96 ton leta 1988.

Surovi magnezit rabijo za proizvodnjo ognjeodpornih materialov. V štirih večjih rudnikih v bližini Kosovske Kamenice in v rudniku Goleš so ga leta 1962 nakopali 85.000 ton, leta 1972 193.000 ton, leta 1982 165.000 ton in leta 1988 152.000 ton. V bližini Glogovca, zahodno od Prištine se nahajajo velike rezerve niklja. Kosovo danes sodeluje s 14 % v jugoslovanski proizvodnji lignita, z 39 % svinčeve in cinkove rude, 64 % surovega in rafiniranega svinca, 17 % cinka ter z 16 % rafiniranega srebra.

Ekološki problemi izkoriščanja rud. Sedanja ekološka situacija v pokrajini jasno kaže motnje v ravnotežju med človekom in njegovim okoljem. Ekološka kriza se še povečuje zaradi nagle rasti števila prebivalstva. Problem surovin se je po energetski krizi še zaostрил, kar je pripeljalo do še intenzivnejšega izkoriščanja naravnih bogastev. Najbolj kri-

tično je stanje na območju Titove Mitrovice in Prištine, v ostalih delih pokrajine pa se razmere z razvojem industrije slabšajo. Za delovne organizacije je onesnaževanje cenejše kot vzdrževanje že vgrajenih filtrov. Lignit se nahaja v debelih plasteh, izkorišča pa se v dnevnikih kopih. Dnevna kopa Dobro Selo in Belaćevac zavzemata okoli 700 ha površine, odlagališče jalovine pa 1600 ha. Ko bodo odprli nov površinski kop v Svibovcu, bo ta zavzemal površino okoli 750 ha plodne zemlje. Do danes je "odkritih" površin ali površin pod jalovino, pepelom, peskom ali drugim materialom 3106 ha. Če sem prištejemo še površino, na kateri bodo odprli nov dnevni kop Svobovac, je to 3856 ha. Do leta 2000 se bo ta površina predvidoma povečala na okoli 6500-7000 ha. Trenutno čaka na zasutje 400 ha površin. Te površine bo potrebno najprej zasaditi z borom, akacijo ali drugimi gozdnimi drevesi in nekaterimi vrstami trav. Šele po 20-ih letih bo ta zemljišča mogoče uporabljati v kmetijske namene.

Rude barvnih kovin (Pb, Cd, Zn) se v glavnem nahajajo v severovzhodnem delu pokrajine, v bližini Titove Mitrovice, največje flotacije teh kovin pa so v Zvečanu in Ajvaliji. To območje spada med zelo onesnažena, še posebej onesnaženost s svincom, arzenom in drugimi nevarnimi snovmi. Največji vir onesnaževanja zraka so RMHK "Trepča" in "Elektrogospodarstvo". Titova Mitrovica je označena za najbolj onesnaženo mesto v naši državi in je med najbolj onesnaženimi na svetu. V zraku na območju Titove Mitrovice se nahajajo svinec, cink, arzen, žveplov dioksid, saje. Tudi Elektrogospodarstvo Kosovo spušča v zrak ogromne količine škodljivih snovi, zaradi nizke stopnje izrabe lignita.

Industrija

Razvoj industrije. [Predvsem po izgradnji železniške proge Beograd-Kraljevo-Titova Mitrovica-Skopje (1874) so nastali na ozemlju Kosova mlini, kemijske delavnice za izdelavo mila ter lesno predelovalni obrati na vodni, parni in naftni pogon. Vsi obrati so bili last lokalne drobne buržoazije. Proizvode so tudi izvažali, predvsem v Grčijo in Turčijo.

Po ustanovitvi Jugoslavije so začeli izkoriščati nekatera naravna bogastva, ustanovili so tudi prve banke in zgradili železniško progo Kosovo polje-Peć

in Kosovo polje-Kuršumlja (ni dokončana). Ker pa država ni imela dovolj kapitala in strokovnega kadra, je na Kosovo (Trepča, Novo Brdo, Janjevo, Ajvalija) posegel tudi tuj kapital (angleški in francoski). V tem času so proizvajali in predelovali predvsem svinec, cink in pirit. Med leti 1929 in 1935 so zgradili tudi prve hidroelektrarne in termoelektrarne. Prav tako so med obema vojnama zgradili nekaj obratov za predelavo lesa, mlinov in tovarn cementa. Ti obrati so uporabljali parno, naftno ali električno energijo in so zaposlovali malo ljudi. Med vojno so bili uničeni ali poškodovani skoraj vsi obstoječi industrijski obrati. Po vojni so najprej obnovili mline, opekarne, žage in odprli rudnike.]

V povojnem razvoju lahko sledimo trem obdobjem:

1. do l. 1956
2. od 1957 do 1965 l.
3. od 1966 l. dalje

V prvem obdobju je bilo Kosovo izven odgo-varjajočega, enakopravnega koncepta v politiki intenziviranja ekonomskega razvoja. Investicijska politika je bila neurejena. Kosovo je dobivalo le simbolična sredstva. Status manj razvite pokrajine je dobilo šele leta 1956 in je bilo v prvi etapi razvoja države izključeno iz procesa industrializacije.

Drugo obdobje se smatra za najvažnejše v industrijskem razvoju Kosova. Večina industrijskih objektov je iz tega časa. Po letu 1957 se je aktiviral fond "zagotovljenih investicij". To so sredstva zveznega investicijskega fonda z dolgoročnim pristopom razvoja slabo razvitih območij. leta 1955 je imela dominantno vlogo barvna metalurgija (49,6 % vseh zaposlenih v ind.), industrija gradbenega materiala (6,3 %), industrija tobaka (5,5 %), lesna (5,1 % in tekstilna industrija (4 %). V teh vejah industrije je bilo 95,56 % zaposlenih v industriji.

V zadnjih dveh desetletjih je prišlo do določenih sprememb. Razvijati so se začele kovinsko predelovalna industrija, elektro industrija, kemična industrija, razširili so kapacitete tekstilne in prehrabene industrije in ob močnejši industrializaciji glavnih središč so se začela industrializirati tudi manjša središča, predvsem občinska.]

Razmestitev industrije. Leta 1988 je bilo na Kosovu v rudarstvu in industriji zaposlenih 85.000 delavcev. Od 111 industrijskih obratov, je bilo 60 obratov lahke in kar 51 obratov težke industrije. Po

panogah je bilo stanje sledeče: gradbeništvo in industrija gradbenega materiala 18, črna in barvna metalurgija 23, kemična industrija 13, elektrotehnika 8, strojna 6, lesna 7, tekstilna, obutvena, konfekcijska 13, prehrabena 20, papirna, grafična 3.

[Razmestitev industrije na Kosovu izkazuje precej neenakomerno razvitost, na eni strani industrijska središča in na drugi strani še povsem agrarna območja z manjšimi kmetijsko predelovalnimi in podobnimi obrati.]

[Največje industrijsko središče je Priština s sedemnajstimi obrati, sledijo Titova Mitrovica, Prizren, Peć in Djakovica. Značaj industrijskih središč imata še Uroševac in Gnjilane. Med industrijskimi panogami sta močno zastopani črna in barvna metalurgija, ki koristita "domača" nahajališča svinčeve, cinkove, kromove rude, magnezita in premoga. Surovine in energetski viri se kažejo kot odločilni lokacijski dejavniki za koncentracijo industrije v Kosovski kotlini.] zlasti rafiniranje in predelava cinkove in svinčene rude in v zahodnem oz. jugozahodnem sredogorju - kromove rude. Metalurgiji so se pridružili drugi obrati. [Ostale industrijske panoge ne kažejo večje koncentracije na določenem območju kot kemična, strojna, elektrotehnična ter tekstilna in obutvena industrija. Precej enakomerno je razporejena industrija gradbenega materiala in gradbeništvo ter prehrabena industrija. Gradbeništvo in prehrabena industrija sta napomembnejši industrijski dejavnosti slabše industrializiranih območij. To so občine v osrednjem, metohijskem delu, ki je močno agraren in robna, gorata območja zlasti vzhodnega in jugovzhodnega dela. Ti predeli so tudi slabše povezani.] Glede na število obratov in delež aktivnega prebivalstva zaposlenega v agrarnih in neagrarnih dejavnostih, bi bilo mogoče občine uvrstiti v pet skupin: izrazito industrializirano občino Priština, industrializirane občine Titova Mitrovica, Peć, Djakovica, Prizren in Uroševac, deloma industrializirane občine Leposavić, Glogovac, Klima, Orahovac, Suva Reka, Kačanik, Gnjilane in Kosovska Kamenica, slabo industrializirane občine Istok, Vučitrn, Lipljan ter štiri neindustrializirane občine.

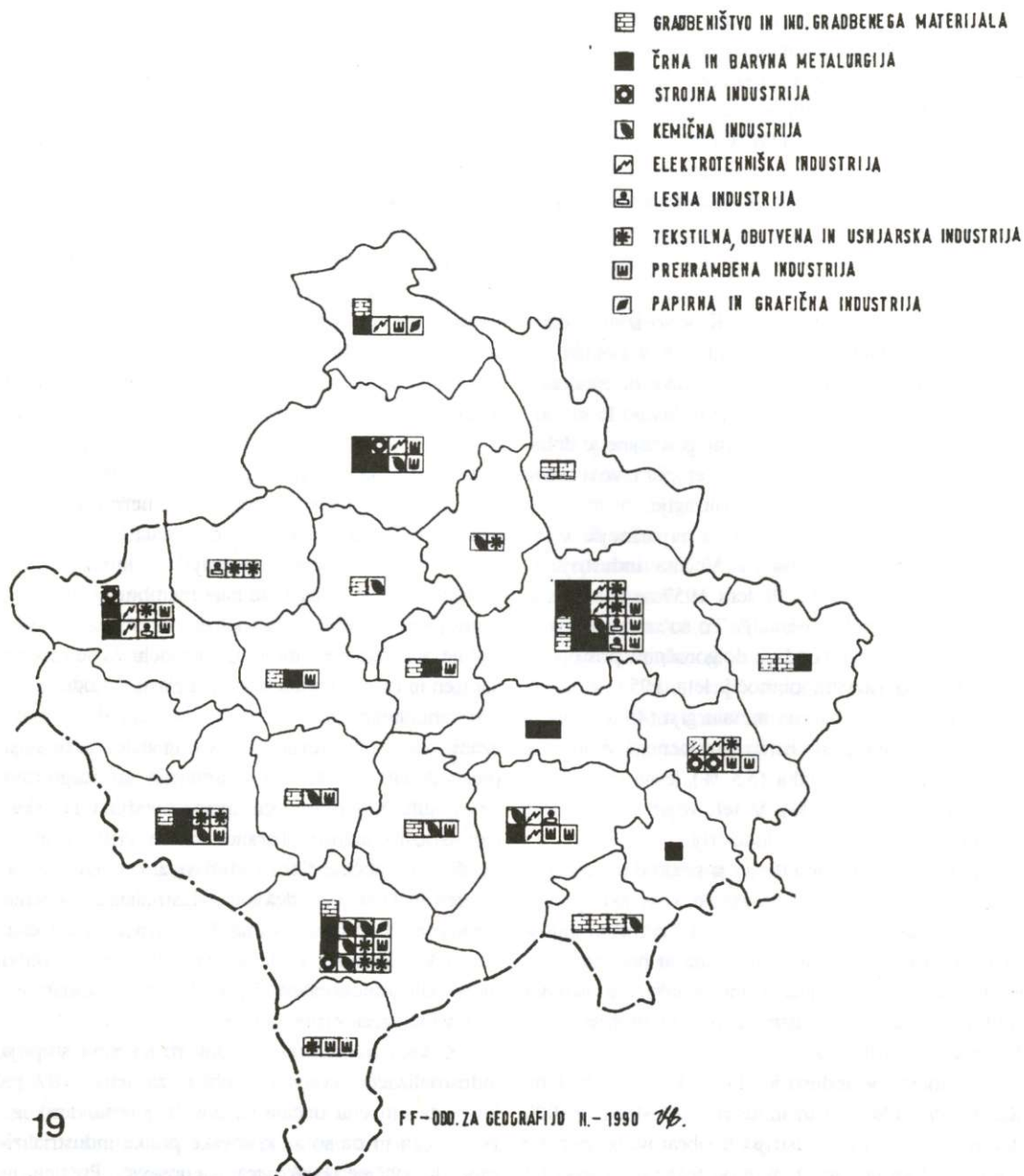
Z lokacijskim kvocientom izračunana stopnja industrializacije kosovskih občin za leto 1987 pa kaže, da niti ena občina ne doseže jugoslovanskega povprečja in da so za kosovske prilike industrializirane le občine Djakovica, Leposavić, Priština in

Titova Mitrovica. Glede na to, da je osnova izračuna v industriji zaposleno prebivalstvo, je prikazana vrednost rezultatov seveda relativna. (Karta 19)

Na splošno pa se je industrija v preteklih letih koncentrirala in je bilo 1971. leta v dveh industrijsko najbolj razvitih občinah Prištini in Titovi Mitrovici

50,4 % vseh industrijskih delavcev in 67,1 % industrijskih osnovnih sredstev. Razlike med industrijsko najbolj in najmanj razvitimi občinami so se še večale in šele v zadnjih letih prihaja tudi do pomembnejše industrializacije manjših središč.

KOSOVO — STRUKTURA INDUSTRIJE

Perspektive razvojne industrije. Pri načrtovanju razvoja industrije SAP Kosovo je treba upoštevati in ločiti družbene in naravne možnosti ter dejavnike. Družbene možnosti vsekakor obstajajo, saj je v širšem družbenem interesu, da se industrija SAP Kosovo razvija, seveda pa je zato potrebno ustrezno gospodarsko planiranje, prilagajanje današnjim razmeram, prilagajanje tehničnim in tehnološkim razmeram in upoštevanje tradicije določenega prostora.

Tudi naravno bogastvo Kosova je dovolj vzpodbujajoče za razvoj industrije. Energetski viri na Kosovem so za razvoj industrije ugodni in temeljijo predvsem na velikih zalogah lignita. Velike so tudi rezerve kovinskih in nekovinskih rud. Na Kosovem se proizvede približno polovica jugoslovanskega svinca in cinka, še več rafiniranega svinca in srebra. Kosovo ima približno 10 % jugoslovanskih mineralnih surovin, od tega 20 % premoga in 11 % kovinskih rud. V strukturi mineralnega bogastva Kosova pa pomenijo kovinske rude 50 %, premog 48 % in nekovinske rude 2 %.

Delovna sila kot dejavnik razvoja kosovske industrije je poseben fenomen. Delovne sile ne primanjkuje, je poceni. Problem je ustrezna šolska in strokovna izobrazba in usposobljenost, saj strokovnih kadrov, potrebnih za razvoj kosovske industrije primanjkuje. Nizka je storilnost, vzdrževanje proizvodnih sredstev, zavest delovne sile, ekonomičnost industrije in delovne sile. Glede na delovno silo ima tu še rezerve tekstilna industrija, po proizvodnji tretja najpomembnejša industrijska veja na Kosovem.

Ugodne so tudi možnosti za razvoj prehranske industrije, predvsem na osnovi razvoja agrokompleksov, ki ima na Kosovem že bogato in pomembno tradicijo.

Ob navedenih možnostih pa se postavlja še ena naloga, ki je verjetno za razvoj industrije Kosova najpomembnejša: izdelati je treba celovit program, kako najprej obstoječo industrijo ozdraviti bolezniki kot so: neracionalna proizvodnja, zadolženost, zaloge, slab materialno-finančni položaj, dvig usposobljenosti delovne sile, zmanjšati naravni prirastek, zmanjšati izgube, preprečiti odliv kadrov, dvigniti storilnost, dvigniti kvaliteto izdelkov in s tem konkurenčnost, odpraviti neizkoriščenost proizvodnih kapacitet. Treba je več investirati v tehniko, tehnolo-

gijsko, v ljudi in ustrezno infrastrukturo ter razvijati ustrezne programe.

GOSPODARSKA IN NEGOSPODARSKA INFRASTRUKTURA

Promet. [Leta 1975 je znašala skupna dolžina železniških prog 300 km. Glavna značilnost kosovskega železniškega omrežja je ta, da je z njim pokrajina odprta proti severu in jugu (t.j. proti Beogradu, Skopju, Solunu) ter vzhodu (Niš, Sofija, Istanbul), medtem ko manjkajo povezave proti zahodu in severozahodu.] Osnovno mrežo predstavljajo proge: Raška - Kosovo polje; Uroševac - Skopje; Kosovo polje - Priština - Podujevo - Kuršumija - Niš; Kosovo polje - Glogovac - Klina - Peć; Klina - Prizren; Priština - Podujevo - Kuršumlja. [Za interno mrežo se lahko reče, da je dobro postavljena v prostor in zadovoljuje potrebe gospodarstva in prebivalcev. Vsekakor pa ni zadovoljivo tehnično stanje in opremljenost prog in železniških postaj.]

[Skupna dolžina magistralnih in regionalnih cest je leta 1988 v SAP Kosovo znašala 1784 km, od tega je bilo 35 % magistralnih in 65 % regionalnih cest. Asfaltiranih je bilo 81 % cest.]

Velik pomen ima zlasti magistrala, ki poteka od meje ožje Srbije - Kosovska Mitrovica - Uroševac - Kačanik - Djeneval Janković, ki je v bistvu del kontinentalnega traka Jadranske magistrale in pomembna predvsem za vzhodne predele pokrajine, pomeni pa povezavo z Makedonijo, Grčijo, Črno Goro in Albanijo. Ta cesta pa zahteva ogromne vzdrževalne stroške, saj je obremenjena preko vsega leta.

[Najmlajša oblika prometa na Kosovu je letalski promet, ki se od leta 1964 odvija s prištinskega letališča do letališča v Beogradu, preko katerega se Priština vključuje v zveze z ostalimi notranjimi in zunanjimi linijami.] V prometu je zaposlenih 5,7 % vsega zaposlenega prebivalstva. Dokaj slabo je razvit PTT promet, saj pokrajina, razen za Črno Goro in Makedonijo, za vsemi republikami močno zaostaja, tako glede števila pošt (razen občine Priština imajo vse ostale občine po 10 pošt), kot telefonskih aparatov, pisemskih pošilk, telefonskih pogovorov in central.

Gostinstvo in turizem. Kosovo je bilo dolgo časa izolirano (prometno) od ostalih področij in turističnih

tokov, saj ima pomanjkljivo infrastrukturo, pomanjkanje strokovnega kadra, nizek nivo organiziranja turizma in gostinstva ter pomanjkanje strokovne organizacije. Leta 1988 je Kosovo razpolagalo s 7089 ležišči, v glavnem v mestnih naseljih, turističnih kapacitet v najbolj ugodnih predelih skoraj ni. Vse to je oviralo turistični razvoj potencialnih turističnih področij (Prokletije, Šara, Kopaonik), ki so do danes z izjemo Brezovice le neznatno aktivirana. Manjkajo pa tudi objekti ob magistralnih poteh in izletniških točkah. Leta 1988 je 232.000 turistov zagotovilo 780.000 nočitev, največ v toplicah. Turistične možnosti Kosova slonijo na:

- a) ugodnem geografsko-prometnem položaju, saj leži na poti proti Jadranskemu morju, Egejskemu in Črnemu morju ter vzhodno-evropskim deželam;
- b) veliki koncentraciji raznovrstnih naravnih motivov; glede na to lahko turistično regijo Kosova uvrstimo med najkompleksnejše potencialne turistične regije v Srbiji in kontinentalnem delu Jugoslavije. Izredni pogoji so za razvoj letnega in zimskega planskega turizma, tranzitnega, izletniškega, ekskurzivnega in zdravniškega turizma. Pri tem omogočata planinski in zdravniški turizem celoletno sezono, pa tudi stalnost zaposlovanja in rentabilnost vloženih sredstev.

Obrt in trgovina. Po letu 1945 je prišlo do socializacije večine obrti, nekateri pa so se zaradi rentabilnosti organizirali v samostojna podjetja in zadruga (peki, mesarji, mehaniki...). Obrt je še dokaj razvita v občinskih središčih, ohranjene pa so tudi še oblike tradicionalne obrti, ki pa postopoma izginjajo. Z obrtjo se zaradi tradicije ukvarja predvsem albansko prebivalstvo, nanje pa vpliva tudi patriarhalni način življenja (običaji, noša, ureditev hiš). Izdelki se v veliki meri prodajajo ob tržnih dneh, ki so še v vseh občinskih središčih glavni nakupovalni dan ta vso občino. V zadnjem času se močno razvijajo moderne storitvene obrti, medtem ko pa klasična obrt zaradi nizkega investiranja ni konkurenčna proizvodnji in postopoma izginja. Še obstoječe klasične obrti so: puškarstvo, izdelki iz bakra, zlata, srebra, izdelovanje starih albanskih oblačil, zaves, preprog itd.; precej razvito je tudi krznarstvo, saj ima dobre osnove. Zaposlenost v obrtnih dejavnostih je tudi dokaj skromna, saj v šestih občinah tega pojava sploh ni. Nekoliko izstopata le Priština in Suva Reka. V teh dejavnostih je zaposlenih 2,2 % aktivnega

prebivalstva. Trgovina, ki je razvita prav tako v občinskih središčih zaposluje 9 % aktivnega prebivalstva.

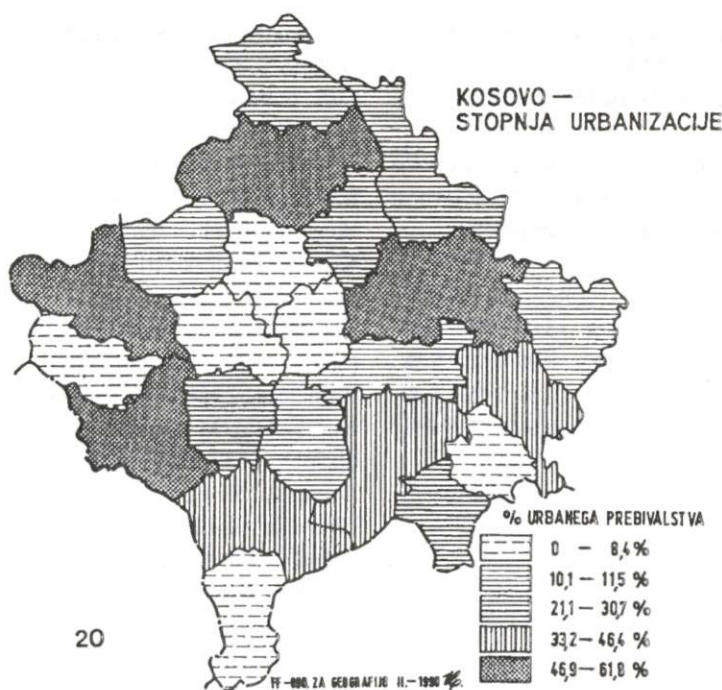
CENTRALNA NASELJA KOSOVA

Urbanizacija. Urbanizacija gre tudi na Kosovu v korak z gospodarskim razvojem, ki pomeni močno zaostajanje za jugoslovanskim povprečjem. Leta 1971 je v urbanih naseljih Kosova živel le 26,9 % prebivalstva (Jugoslavija 38,6 %), leta 1981 pa 32,0 % (Jugoslavija 46 %). Depopulacija je podelželje močno zajela v zadnjih desetih letih, ko se je v mesta usmeril močan val albanskega prebivalstva. Mesta na Kosovu imajo zato močno nadpovprečen delež po vojni zgrajenih hiš, to velja tudi za vsa zadnja desetletna obdobja. V Prištini je bilo na primer zgrajenih po vojni 78,6 % hiš, v Ljubljani le 57,8 %. (Karta 20)

Stopnje centralnih naselij. Osnovne ugotovitve Igorja vrišerja o omrežju centralnih naselij so:

- Priština je glede na zaposlene v storitvah prešibka,
- tekma med Pečjo, Prizrenom in Djakovico je povzročila, da Metohija nima osrednjega centralnega naselja, to je središča četrte stopnje,
- zelo slabo je izgrajeno osnovno omrežje, to so središča prve in druge stopnje

I. Priština je imela leta 1961 le 20 % več prebivalcev kot Prizren ali Peć, 27 % več kot Titova Mitrovica, leta 1981 pa kar 75 % več kot Prizren in 2 x več kot Peć in Titova Mitrovica. Tudi podatki iz leta 1984 kažejo na 2,5 do 3 x večji družbeni proizvod Prištinske občine v odnosu do ostalih treh. Število zaposlenih v družbenem sektorju je 3 do 4 x večje. To kaže na pospešen razvoj Prištine in zaostajanje Peći, Prizrena in Titove Mitrovice. Posebej izstopa Peć, ki ima v svojem hierarhičnem nivoju sicer najmanj prebivalcev, vendar največji obseg trgovine na drobno, gostinskega prometa in največjo tržno površino. To kaže na močno, a nerazvito zaledje. Po številu delovnih organizacij izstopa Djakovica, ki ima večje število delavcev v družbenem sektorju in višji družbeni proizvod ter je tudi industrijsko močnejša kot Peć. Tako Djakovica nekoliko meji s skupino, ki je višje po hierarhični lestvici. V letih po 1961. letu se najbolj krepi Uroševac z in-

deksom povečanja števila prebivalstva do leta 1981 472 (Gnjilane 401 in Djakovica 295).

II. Naslednja nižja stopnja centralnosti naj bi že zajela vsa občinska središča. Podujevo in Vučitrn izstopata po številu različnih dejavnosti predvsem v šolstvu, trgovini... Indeks porasta prebivalstva v Podujevo v letih 1961/81 je nadpovprečen 483, v Vučitrnu 372 pa je v povprečju občinskih središč na Kosovu. Ti podatki kažejo na intenzivnejši razvoj in koncentracijo prebivalstva v Podujevo, kar je posledica nerazvite okolice, medtem ko Vučitrn leži v razvitejšem delu Kosova, blizu Kosovske Mitrovice.

III. V nižjo stopnjo centralnosti spadajo ostala občinska središča. Posebnost v tej skupini so naselja, ki niso občinska središča, Kosovo polje, Obilić in Zvečan. Vsi trije kraji ležijo ob železnici blizu večjih mest.

Funkcijska usmeritev centralnih naselij Po funkcionalni klasifikaciji centralnih naselij je na Kosovu kar 27 centralnih naselij ali 56 % usmerjeno v agrarno dejavnost (v Sloveniji 15 %), 9 centralnih naselij ali 19 % v javne službe (v Sloveniji 5 %), 4 centralna naselja ali 8 % v industrijsko dejavnost (v Sloveniji 26 %), dve centralni naselji ali 4 % v storitve (v Sloveniji 17,5 %) in en kraj ali 2 % v in-

dustrijsko dejavnost in storitve (v Sloveniji 13 %). Prevladujejo centralna naselja z agrarno dejavnostjo in usmeritvijo v javne službe (75 %). Take usmeritve prevladujejo v centralnih naseljih v nerazvitih krajih. Agrarna dejavnost je izrazito bolj zastopana pri centralnih krajih prve stopnje, industrijska dejavnost pri krajih tretje stopnje, vendar pa je prav tako kot storitvena dejavnost v glavnem šibka. Javne službe prevladujejo pri centralnih naseljih druge do pete stopnje. (Karta 21)

Današnje stanje glede gospodarskih funkcij se bistveno ne razlikuje od stanja v 60. letih, saj v narodnem dohodku 60 % občin prevladuje kmetijstvo.

Najnovjša informacija o funkcijski usmerjenosti štirih največjih mest na Kosovu po dejavnosti zaposlenih v družbenem sektorju kaže tabela:

	1	2	3	4	5	6
Priština	32 %	15 %	11 %	13 %	7 %	6 %
K.Mitrovica	40 %	6 %	12 %	8 %	7 %	5 %
Peć	37 %	10 %	14 %	11 %	7 %	5 %
Prizren	38 %	14 %	13 %	10 %	6 %	4 %

1..... industrija in rudarstvo

2..... gradbeništvo

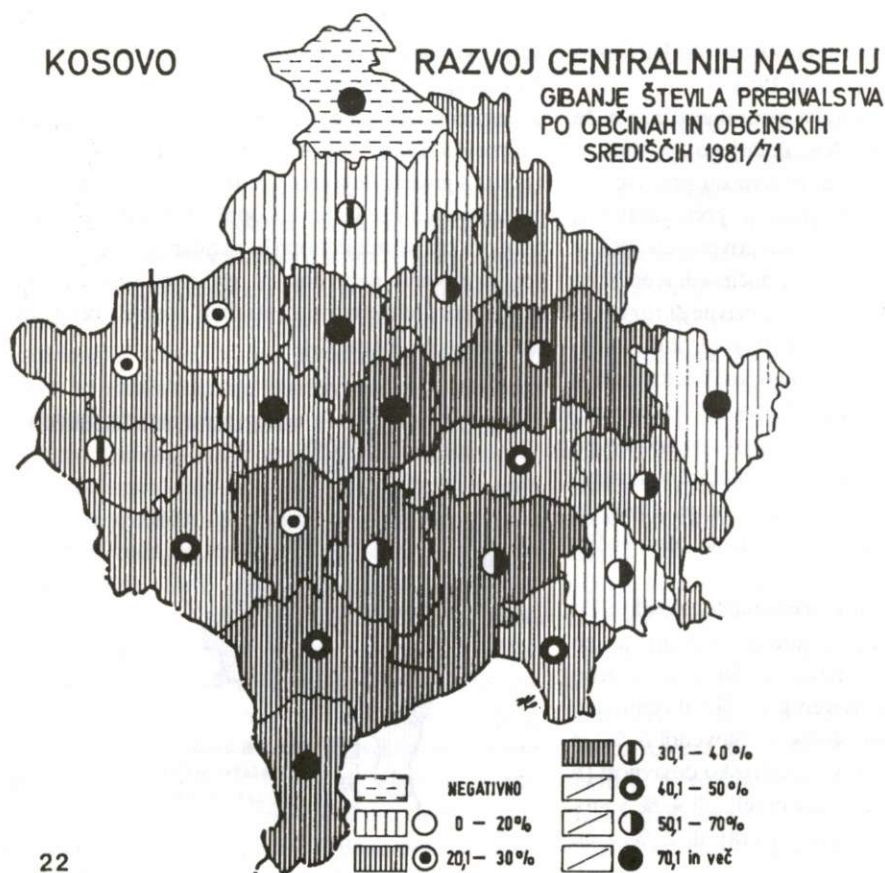
3..... trgovina in gostinstvo

4..... izobraževanje in kultura

5..... zdravstvo in socialna zaščita

6..... DPS in organizacije

Razvoj centralnih naselij Podobno kot drugod, sledimo tudi na Kosovu splošnim trendom hitreje rasti prebivalstva mest kot skupnega prebivalstva občin. Vendar nikjer drugje v Jugoslaviji ni takšnih ekstremov in velikih regionalnih razlik kot posledica neustreznega splošnega in regionalnega gospodarskega razvoja in s tem povezane urbanizacije kot na Kosovu. Dejanske tri osnovne variante razvoja prebivalstva v obdobju 1971-81 so naslednje: Močna rast prebivalstva centrov in rast v občini na sploh (najmočnejša depopulacija) - Klina, Kosovska Kamenica, Leposavić (skupno preb. je za 3,6 % nazadovalo). Močna rast centrov in močna porast v občinah - Priština, Glogovac, Dragaš, Podujevo, Uroševac. Tretji model predstavlja zmerno rast v centru in skoraj podobno rast v občini - sem sodi večina občin. Četrty model je skupina občin z zmerno rastjo prebivalstva v središčih in slabo rastjo v občini (izseljevanje) - Vitina, Titova Mitrovica, Istok in drugo. (Karta 22)

- Ahmetaj, I., 1984, Kraške vode SAP Kosova i njihov značaj za snabdevanje naselja, industrije i navodnjavanje. Zbornik radova jugoslovenskog simpozijuma "Geografski aspekt prirodnih i ljudskih resursa Jugoslavije", Priština, str. 67-73.
- Ahmetaj, I., 1977, Stanje i iskorišćavanje novoosvojenih površina SAP Kosova. Zbornik X. jubilarnog kongresa geografa Jugoslavije. Beograd, str. 449-454.
- Albanci, 1984, Uredil Stanić J., Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Bakić, R., 1971, Kretanje stanovnika po nacionalnom sastavu u SAP Kosovo u periodu od 1961-71 godine. Glasnik srp. geogr. društva, Beograd.
- Bakić, R., 1977, Poslijeratni razvoj saobraćajne mreže u SAP Kosovo i njene karakteristike u 1975 godini. Zbornik X. jubilarnog kongresa geografa Jugoslavije, Beograd, str. 217-222.
- Banac, I., 1988, Nacionalno pitanje u Jugoslaviji - porijeklo, povijest, politika. Zagreb.
- Basha, T., 1984, Demografske karakteristike mortaliteta odojčadi u SAP Kosovo. Geografska istraživanja, 5, Priština, str. 111-120.
- Batrić, J., 1985, Kosovo. Inflacija. Socialne razlike. Beograd.
- Bogdanović, D., 1986, Knjiga o Kosovu. Beograd.
- Bojović, B., 1981, Razvoj zanatstva u Peći. geografska istraživanja, 3, Priština, str. 17-35.
- Cavolli, R., 1977, Dukadjin (Metohija), fizionomska in modalno-funkcionalna regionalizacija, regionalna studija. Priština.
- Cavolli, R., 1984, Fizionomska regionalizacija Kosova. Zbornik radova jugoslovenskog simpozijuma "Geografski aspekt prirodnih i ljudskih resursa Jugoslavije". Priština, str. 21-27.
- Cavolli, R., 1980, Funkcionalna diferenciranost centralnih naselja SAP Kosova. Urbana in industrijska geografija. Ljubljana, str. 99-104.
- Cavolli, R., Asllan, P., 1973, prostorna koncentracija nekih geografskih elemenata u pokrajini Kosovo. Zbornik radova Prirodno-matem fakulteta. priština, str. 51-58.
- Dinić, M., 1976, Srpske zemlje u srednjem veku. Istorijsko-geografske studije. Beograd.
- Dukagjina, E., 1980, PPosleratni razvoj urbanih naselja Dukagjina i njihove funkcije. Urbana in industrijska geografija. Ljubljana, str. 93-98.
- Dukagjina, E., 1983, Vrste, rezerve i iskorišćavanje energetskih izvora SAP Kosovo. Zbornik XI kongresa geografa Jugoslavije. Titograd, str. 308-312.
- Djaković, S., Sukobi na Kosovu. Narodna knjiga. Beograd 1984. Enciklopedija Jugoslavije: Slovenska izdaja. Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod, 1983.
- Gjergjizi, H. Hajrije, A.-Ekrem, K., 1987, Ekološki problemi pri iskorišćanju naravnih bogastev v SAP Kosovo. Informacijski bilten, XXI, 6-7, str. 28.32.
- Gusija, I., 1977, Prirodno bogastvo u funkciji razvoja SAP Kosova. Priština.
- Hadžibulić, M., 1983, Ekonomski razvoj Kosova. priština.
- Hasani, S., 1986, Kosovo - istine i zablude. Centar za informacije i publicitet. Zagreb.
- Horvat, B., 1988, Kosovsko pitanje. Zagreb.
- Hudelist, D., 1989, Kosovo - bitka bez iluzija. zagreb.
- Hyseni, X., 1984, Utvrđivanje postojeće regionalne geografske strukture prostora SAP Kosova. Zbornik radova jugoslovenskog simpozijuma "Geografski aspekt prirodnih i ljudskih resursa Jugoslavije". Priština, str. 29-36.
- Islami, H., 1987-88, Albanci: razporeditev, migracije in demografska rast. Časopis za kritiko znanosti, 105-106-107, str. 76-108.
- Islami, H., 1984, Motivisanost poljoprivrednih stanovništva za ostajanje na selu i posedu. Zbornik radova aspekt prirodnih i ljudskih resursa Jugoslavije". Priština, str. 145-149.
- Islami, H., 1976, Najnoviji regionalno-demografski procesi Kosova kao nacionalno mešovito područje. Doktorska disertacija. Ljubljana.
- Islami, H., 1982, Nepismenost u današnjem kosovskom selu. Sociologija sela, 77-78, str. 219-232.
- Islami, H., 1977, Regionalni razvoj ekonomskih i društvenih aktivnosti Kosova. Zbornik X. jubilarnog kongresa geografa Jugoslavije. Beograd, str. 208-212.
- Istorija srpskog naroda od prvog ustanka do berlinskog kongresa, 1981, Beograd.
- Lleshi, Q., 1973, Funkcionalna regionalizacija i određivanje centralnih naselja SAP Kosova. Zbornik radova Prirodno-matem. fakulteta. Priština, str. 15-30.

- Lleshi, Q., 1975, *Prirodne odlike Kosova*. Zbornik radova Prirodno-matemat. fakulteta. Priština, str. 167-207.
- Lleshi, Q., 1984, *Specifičnosti nerazvijenosti Kosova*. Zbornik radova jugoslovenskog simpozijuma "geografski aspekt prirodnih i ljudskih resursa Jugoslavije". Priština, str. 7-19.
- Kešetović, M., 1984, *Kontrarevolucija na Kosovu*. Beograd.
- Kosovo-Srbija-Jugoslavija, 1989. Uredila gaber, Kuzmanić. Univerzitetna konferenca ZSMS. Knjižna zbirka Krt. Ljubljana.
- Krasnić, M., 1963, *Savremene društveno-geografske promene na Kosovu i Metohiji*. Priština.
- Marković, D. J., 1980, *Regionalna geografija SFRJ*. Univerzitet u Beogradu. Beograd.
- Mišović, M., 1987, *Ko je tražio republiku. Kosovo 1945 do 1985*. Beograd.
- Nikolić, S., 1966, *Neke karakteristike posleratnog razvoja industrije Kosova i Metohije*. Zbornik radova Prirodno. matem. fakulteta, XIII.
- Nikolić, S., 1967, *Posleratne promjene u strukturi stanovništva AP Kosova i Metohije*. Zbornik radova geografskog zavoda, XIV. Beograd.
- Obradović, M., 1981, *Agrarna reforma i kolonijalizacija na Kosovu 1918-1941*. Institut za istoriju Kosova. Priština.
- Pak, M., 1988, *Gospodarsko-geografska problematika SAP Kosova*. Referat na Ilešičevih dnevih. Ljubljana.
- Pllana, R., 1984, *Voda kao faktor privrednog razvoja socialističke avtonomne pokrajine Kosovo*. Zbornik radova jugoslovenskog simpozijuma "Geografski aspekt prirodnih i ljudskih resursa Jugoslavije". Priština, str. 53-57.
- Poročilo gospodarske zbornice SAP Kosovo, 1987. Priština.
- Pushka, A., *Ekonomsko geografska struktura i trendovi u SAP Kosovo*. Referat iz 13. kongresa geografov Jugoslavije v Prištini.
- Pushka, A., 1980, *Industrializacija Kosova kao inovacioni proces*. Urbana in industrijska geografija. Ljubljana, str. 237-250.
- Pushka, A., 1978, *Industrijske kulture na Kosovu*. Geogr. studija, Priština univerzitet, fakultet prirodnih nauka. Priština.
- Pushka, A., 1983, *Odnosi izmedju razmeštaja i stupnja društveno gospodarskog razvitka u SAP Kosovo*. Sociologija sela, XXI, str. 221-231.
- Pushka, A., 1984, *Prirodni resursi i teritorijalna podela rada u SAP Kosovo*. Zbornik radova jugoslovenskog simpozijuma "Geografski aspekti prirodnih i ljudskih resursa Jugoslavije". Priština, str. 37-46.
- Pushka, A. Pllana, R., 1984, *Prostorski problemi nastali korišćenjem uglja u Kosovskom bazenu*. Prostorski vidiki posledic predvidenih in že zgrajenih energetskih objekto v SFRJ. Ljubljana, str. 239-429.
- Pushka, A., 1987, *Uticao industrije na formiranje regija - primer SAP Kosova*. Teorija i metodologija regionalne geografije. Ljubljana, str. 100-112.
- Ristić, K., 1972, *Broj i nacionalna struktura stanovništva u Malom Kosovu po popisu 1971. godine*. Zbornik radova Prirodno-matem. fakulteta, XIX, Beograd, str. 105-115.
- Srbija i Albanci I, 1989. Uredil Korsika B, Časopis za kritiko znanosti. Ljubljana.
- Stipčević, A., 1989, *Iliri*. Povijest, život i kultura. Zagreb.
- Škrivanić, G., 1971, *Putevi u srednjevekovnoj Zeti*. Glasnik srpskog geograf. društva. Beograd.
- Ujkaj, N., 1977, *Problemi i mogućnosti razvoja turizma u SAP Kosovo*. Turizmologija, III, beograd, str. 211-223.
- Urošević, A., 1965, *Kosovo*. Naučno delo. Beograd.
- Urošević, A., 1987, *Etnički procesi na Kosovu tokom turske vladavine*. Srpska akademija nauka i umetnosti. Beograd.
- Vitošević, K., 1984, *Uticao prirodnih faktora na razvoj vinogradstva sa posebnim osvrtom na južnu Metohiju*. Zbornik radova jugoslovenskog simpozijuma "Geografski aspekti prirodnih i ljudskih resursa Jugoslavije". Priština, str. 87-94.
- Zgodovina narodov Jugoslavije, 1953. Prva knjiga do začetka XVI. stoletja. Ljubljana.
- Zgodovina narodov Jugoslavije, 1959. Druga knjiga od začetka XVI. stoletja do konca XVIII. stoletja. Ljubljana.